

ΦΙΛΟΓΕΝΕΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΜΒΕΛΕΙΑΣ - ΜΗ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

ΤΟΜΟΣ ΙΘ΄
ΤΕΥΧΟΣ 1

Γρηγόριος Ε' (Εθνολογικό Ιστορικό Μουσείο)

ΦΙΛΟΓΕΝΕΙΑ

Πρώην «Έλληνορθόδοξος Βυζαντινός Πολιτισμός»
Τριμηνιαίο Έπιστημονικό Περιοδικό
Ίστορικής και πολιτιστικής έμβλειας – μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
ΤΟ ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΛΟΥΡΙΔΕΙΟΝ ΙΔΡΥΜΑ
ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ - «ΜΝΗΜΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ»
ὕπο τὴν αἰγίδα
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΦΕΛΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΕΡΕΥΝΗΣ «ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

Ίδρυτής:
Καθηγητὴς ΟΡΕΣΤΗΣ ΑΘ. ΛΟΥΡΙΔΗΣ

Έδρα Γραφείων: Βασιλίσσης Σοφίας 12, 106 74 Αθήναι
Τηλ. καί Fax: 210 7219503
(Τόμος ΙΘ΄, Τεύχος 1, Ίανουάριος - Ίούνιος 2017)

Έκδότης:
Ίωάννης Δ. Μπουγάτσος

Διευθυντής:
Πρωτ. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός

Τυπογραφική έπιμέλεια:
«ΛΥΧΝΙΑ»
Ανδραβίδας 7, 136 71, Χαμόμυλο Άχαρνών, τηλ.: 210 34 10 436, fax: 210 34 25 967
www.lyhnia.com

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Πρωτ. Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ , Προέδρου τοῦ Λουριδείου Ἰδρύματος: Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς (1771-1826).....	3
2. Κωνσταντίνου Κ. Παπουλίδη , Δρ. Θ., τ. Πολιτικοῦ Διοικητοῦ τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν Ἐπιστημονικῶν Συνεδρίων: Τὸ νέο ἔργον περὶ τῶν <i>Παλαιολίπων</i> τῆς Ρωσίας, ποὺ ἐκδόθηκε στὶς Η.Π.Α. με ἐπιμέλεια τῶν καθηγητῶν G.B. Michels καὶ R.L. Nichols (Ἀπὸ τὰ κατάλοιπά του)...	8
3. Π. Β. Πάσχου , Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: «Ὀδοιπόρος».....	10
4. Νικολάου Α. Ε. Καλοσπύρου , Ἱστορία καὶ Ἑρμηνευτικὴ τῆς Κλασσικῆς καὶ Βιβλικῆς Φιλολογίας (ΕΚΠΑ): Υἱὸς τοῦ ὕδατος, λαὸν μέλλων ἐξάγειν: Γιὰ τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος τοῦ προφήτη Μωϋσῆ.....	11
5. Παναγιώτου Κων. Βλάχου , Φιλολόγου Μ. Ἑκπαιδευσεως, τ. Γεν. Ἐπιθεωρητοῦ: Τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ διὰ τῶν αἰώνων.....	18
6. Δρ Χαραλάμπη Μ. Μπούσια , Μεγάλου Ὑμνογράφου τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας Ἑρμηνευτικὸ πόνημα Ὑμνων Χριστουγέννων Δρὸς Διονυσίου Μούσουρα.....	20
7. Ἰωάννου Δ. Μπουγάτσου , Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Λουριδείου Ἰδρύματος Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων καὶ οἱ Φιλανθρωπικὲς Ἑταιρεῖες Ὀδησοῦ καὶ Πετροπόλεως τῆς Ρωσίας.....	22
8. Ἰωάννου Δ. Μπουγάτσου , Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Λουριδείου Ἰδρύματος Ὁ Γεώργιος Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Ἀφορισμὸς τοῦ Πατριαρχείου.....	26

Ο ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ ΓΕΡΜΑΝΟΣ (1771-1826)

Πρωτ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ

Πρόεδρος του Λουριδείου Ιδρύματος

Ο Π. Πατρών Γερμανός υπήρξε εξέχουσα φυσιογνωμία της Έλληνικής Έπανάστασεως και διαπρεπής κληρικός, με σημαντική προσφορά στην Εκκλησία και τὸ Ἔθνος. Τὸ κοσμικὸ τοῦ ὄνομα ἦταν Γεώργιος Κόζιας ἢ Κοτζιάς. Γεννήθηκε στὴ Δημητσάνα στίς 25 Μαρτίου 1771, Μ. Παρασκευή. Ἡ οἰκογένειά του ἦταν πολυμελὴς καὶ φτωχή. Στὴ Σχολὴ τῆς γενέτειράς του ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα, ἀλλὰ συνέχισε τὴ σπουδὴ του κοντὰ στὸ δάσκαλο Ἀγάπιο Λεονάρδο στὸ Ἄργος. Ἡ εὐφυΐα καὶ ἐπίδοσή του στὰ γράμματα προσεέλκυσε τὴν προσοχὴ τοῦ μητροπολίτη Ἄργους καὶ Ναυπλίου Ἰακώβου, ποὺ προσέλαβε τὸ νεαρὸ Γεώργιο ὡς γραμματέα, τὸν ἔκειρε μοναχό, δίνοντάς του τὸ ὄνομα Γερμανός, καὶ τὸν χειροτόνησε διάκονο.

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1797 ὁ Γερμανὸς βρισκόταν στὴ Σμύρνη κοντὰ στὸ συμπατριώτη του Μητροπολίτη Γρηγόριο. Ὅταν ὁ τελευταῖος ἐκλέχθηκε Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης (1797), ὁ Γερμανὸς τὸν ἀκολούθησε στὴν Κωνσταντινούπολη. Τοὺς δύο ἄνδρες συνέδεσε ἀπὸ τότε στενὴ φιλία. Δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἐξακριβωμένο ἂν ὁ Γερμανὸς ἀκολούθησε τὸν ἐξόριστο Γρηγόριο Ε΄ στὸ Ἅγιον Ὄρος. Βέβαιο εἶναι ὅτι παρέμεινε στὴν Πόλη ὡς ἀρχιδιάκονος τοῦ Κυζίκου Ἰωακεῖμ καὶ Πρωτοσύγκελλός του κατόπιν. Ὅταν τὸν Ἰωακεῖμ, ποὺ παραιτήθηκε, διαδέχθηκε ὁ Παλαιὸν Πατὼν Μακάριος, ὁ Γερμανὸς ἐκλέχθηκε διάδοχος τοῦ τελευταίου, γιὰ νὰ ποιμάνει σὲ δύσκολους καιροὺς μία ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες ἐπισκοπὲς τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου. Ἦταν Μάρτιος τοῦ 1806. Στὴν ἔδρα του ἔφθασε τὸ θέρος τοῦ ἔτους αὐτοῦ καὶ ἔγινε μὲ ἐνθουσιασμό δεκτὸς ἀπὸ τὸ ποίμνιό του. Μὲ τὴ σύνεση καὶ ὠριμότητά του κέρδισε γρήγορα τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἐκτίμηση τοῦ λαοῦ καὶ τῶν προκρίτων τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ τῶν Νησιῶν καὶ τῆς Στερεᾶς, ἀσκώντας πάνω τους μεγάλη ἐπιρροή. Ἦταν ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴ φύση του «μεγαλοπρεπής», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἱ. Φιλήμων, «βαρύτητος καὶ νοημοσύνης πρόσωπον». Τὰ προσόντα του ἔγιναν περισσότερο αἰσθητά, ὅταν ἀργότερα ἀνέλαβε τὴ δική του ἀποστολὴ στὸν ἐθνικὸ ἀγώνα. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι διατηροῦσε στενὸ δεσμὸ καὶ μὲ τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, ποὺ τὴν ἐπισκεπτόταν συχνὰ προσφέροντας πολλὰ στοὺς συμπολίτες του, ὅπως καὶ στὴν τροφὸν τοῦ σχολῆς, τῆς ὁποίας τὸ 1816, ἀφοῦ εἶχε πιά ἐνθωεῖ μὲ τὴ Μονὴ Φιλοσόφου, ἔγινε γενικὸς ἔφορος.

Κατὰ τὰ ἔτη 1815-17 βρισκόταν ὡς συνοδικὸς στὴν Πόλη καὶ ἐκεῖ ἔλαβε γιὰ πρώτη φορὰ γνώση γιὰ τὴν κίνηση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἐπέστρεψε ὁμῶς στὴν ἔδρα του χωρὶς νὰ μυηθεῖ, ἔγινε δεκτὸς μὲ ἐνθουσιασμό ἀπὸ τὸ λαὸ ποὺ αἰσθανόταν ἀσφάλεια μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ Ποιμένα του. Ἀπὸ ἓνα τυχαῖο ὁμῶς περιστατικὸ τὸ Νοέμβριον τοῦ 1818 ὁ φιλικὸς Ἀντώνιος Πελοπίδας μύησε τὸ Γερμανὸ στὴν Ἑταιρεία, κάτι ποὺ κατοχυρώνει τὴν πατριωτικὴ δράση τοῦ Γερμανοῦ, ὁ ὁποῖος συμμετέχει, ἔτσι, στὴν προετοιμασίαν τοῦ ἀγώνα, ἀναλαμβάνοντας

μάλιστα πρωταγωνιστικό ρόλο. Στις κατοπινές εξελίξεις θα διακριθεί ως ικανότατος πολιτικός, ώστε να βρίσκουν πολλοί τον εθνικοπολιτικό του ρόλο σημαντικότερο από τον έκλησιαστικό.

Η συμβολή του Γερμανού στο έργο της Φ. Έταιρείας σήμερα είναι γνωστή. Ξέρουμε ότι αυτός μύησε σ' αυτήν τον Κερνίτζης Προκόπιο, τὸ Χαριτουπόλεως Βησσαρίωνα και άλλους προκρίτους και κληρικούς. Εργάστηκε για την καλύτερη ὀργάνωση τῆς δράσης τῆς Έταιρείας στην Πελοπόννησο, προσπαθώντας να διαβρώσει συνάμα τὴ στάση τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἀπέναντι στὸν προετοιμαζόμενο Ἀγώνα. Ήταν ἄλλωστε γνωστὸ ὅτι ὁ Ἀλῆ Πασᾶς θὰ ἐπιδίωκε νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὰ σχέδια τῶν Ἑλλήνων γιὰ δικό του ὄφελος, εἴτε χρησιμοποιώντας τους ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου, εἴτε καὶ καταδίδοντάς τους, ἐὰν αὐτὸ θὰ τὸν ὠφελοῦσε. Μὲ ὑπόδειξη μάλιστα τοῦ Γερμανοῦ ἡ ὑπέρτατη ἀρχὴ τῆς Έταιρείας διόρισε Ἐφορεία στὴν Πελοπόννησο (1820), γιὰ νὰ διατηρεῖ τὴν πειθαρχία καὶ νὰ μεθοδεύσει συστηματικότερα τὴν προσπάθεια. Ἐτσι μπόρεσαν οἱ μνημένοι στὸ Μωριά νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀντιμετώπιση βασικῶν ζητημάτων, νὰ συλλέγουν προσφορὲς καὶ κυρίως νὰ παραπλανοῦν τοὺς Τούρκους, προλαμβάνοντας μὲ διάφορα μέτρα καὶ τὴν ἀγγλικὴ ἀντίδραση, ποὺ θὰ ἦταν ἀπόλυτα ἐπικίνδυνη. Ἡ Ἐφορεία τῆς Φ.Ε. εἶχε φαινομενικὰ ἐπικεφαλῆς τὸν πρόξενο τῆς Ρωσίας στὴν Πάτρα Βλασόπουλο, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ πρόεδρός της ἦταν ὁ Γερμανός, ποὺ πάντα ὑπογράφει πρῶτος. Τὰ ἄλλα μέλη τῆς Ἐφορείας ἦταν ὁ Χριστιανουπόλεως Γερμανός, ὁ Κερνίτζης Προκόπιος, ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης, ὁ Σ. Χαραλάμπης, ὁ Ἀνδρ. Λόντος, ὁ Ἀσημάκης Φωτῆλας, ὁ Σωτ. Θεοχαρόπουλος, ὁ Γ. Παπαδόπουλος καὶ ὁ Ἱ. Παπαδιαμαντόπουλος. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς προθέσεις, ποὺ τελικὰ δὲν μποροῦν νὰ διακριθθοῦν πάντα εὐκολα, γεγονὸς εἶναι ἡ συμμετοχὴ κληρικῶν καὶ προκρίτων στὴν ἐτοιμασία τοῦ ἀγώνα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνότητα, ἀπὸ τὴν ἀρχή, τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους στὸν ἱερὸ σκοπό.

Ἡ φρόνηση τοῦ Γερμανοῦ φανερώθηκε σὲ ὅλο της τὸ μεγαλεῖο στὴ Συνέλευση τῆς Βοστίτζας, τέλη Ἰανουαρίου 1821. Ἐκεῖ φάνηκε ὅτι ἡ ὕλική ὀργάνωση τοῦ κινήματος, παρὰ τὶς προσπάθειες, ἦταν ἀκόμη ἀναιμικὴ καὶ ὑποτυπώδης. Στις μυστικὲς αὐτὲς συνεδριάσεις ἤλθαν σὲ ἀντιπαράσταση ἡ σύνεση καὶ ὁ ἀνεπὶκαιρος ἐνθουσιασμός, ἡ λογικὴ τῆς πείρας καὶ ἡ ὑπεραιοδοξία. Ὁ Γερμανός μὲ τὸ χειμαρρῶδη καὶ παράφορο στὴν ὑπερβολὴ του Γρηγόριο Δικαῖο-Παπαφλέσσα, πρωτεργάτη καὶ ἥρωα καὶ αὐτὸν τοῦ Ἀγώνα. Ἐχοντας ἔλθει πρόσφατα στὸ Μωριά ὁ Παπαφλέσσας, ἐφοδιασμένος μὲ χρήματα καὶ πολεμικὸ ὕλικό, δημιουργοῦσε «μὲ τὴν παράφορη συμπεριφορὰ του, μὲ τὴν ὑπεραιοδοξία καὶ τὶς ὑπερβολὲς του ἀνησυχία καὶ ταραχὴ στοὺς κατὰ τόπους μεγαλοαστοὺς, προκρίτους καὶ ἀρχιερεῖς, ποὺ –ὅπως ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ κριτικότατος Ἀπ. Βακαλόπουλος– ἐπαίζαν μὲ τὸ κεφάλι τους». Δὲν εἶναι ἀδιάφορο ὅτι ὁ φιλικὸς Π. Σέκερης στὶς 18 Ἰανουαρίου προειδοποιοῦσε τὸν Παπαφλέσσα: «Γενοῦ μετριώτερον ὀρμητικὸς καὶ μὴν ἀποφασίσσης ποτὲ ἀπροστοχάστως, διὰ νὰ μὴν λάβῃς αἰτίαν νὰ μετανοήσης...». Ὁ Παπαφλέσσας παρουσίασε στὴ Βοστίτζα τὰ πάντα ἔτοιμα, μὲ ἕνα ἐνθουσιασμὸ τόσο ἀνεδαφικό, ποὺ δίκαια κατατρόμαξε τοὺς προκρίτους καὶ ἀρχιερεῖς, ὥστε ὁ Γερμανός νὰ τοῦ πεῖ μὲ ἀγανάκτηση: «ποῦ πολεμοφοδία; ποῦ ὅπλα; ποῦ χρήματα πολυάριθμα; ποῦ στρατὸς πεπαιδευμένος; ποῦ στόλος ἐφοδιασμένος; Ὅποιον ἀρχηγὸν ἔχομεν, διὰ ν' ἀντιπαλαίσῃ τὸ τρομερώτατον θηρίον τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας... Ἄς φέρωμεν, ἀδελφοί, ἐνώπιον μας μίαν στιγμὴν τὴν καταστροφὴν τῆς Πελοποννήσου

(τὸ 1769), μ' ὅλον ὅτι τότε ἐφάνη καὶ στόλος ρωσικός, ὅστις ἦταν δεῖγμα τουλάχιστον ὅτι ἔλαβε ἐνοχὴν ἢ ρωσικὴ αὐτοκρατορία· ἀλλ' εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ὅποια δείγματα θετικότητος ἔχομεν, διὰ τὰ πιστεῦσθαι ὅσα λέγει ὁ Δικαῖος καὶ ὅσα γράφει ὁ Ὑψηλάντης;».

Εἶναι πράγματι γεγονός, ὅτι ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Δικαίου –καρπὸς μιᾶς «παράλογης» ἡρωικότητος, ποὺ κατευθυνόταν ἀπὸ τὴν καρδιὰ καὶ ὄχι τὸ λογικόν, ἔκαμε ὡς ἓνα σημεῖο καὶ τοὺς προκρίτους νὰ κινηθοῦν. «Ἀναμφιβόλως, ἂν δὲν ἐνεφανίζετο ὁ Παπαφλέσσας τὰς παραμονὰς τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἂν δὲν μετεχειρίζετο πᾶν μέσον, διὰ τὰ ἐκραγῇ ἢ θρυαλλίς, ἣν ἔφερε κάτω ἀπὸ τὰ ἡρωϊκά του ράσα, ἐπανάστασις δὲν θὰ ἐγίνετο καὶ ἡ ἐλευθερία δὲν θὰ ἐπανήρχετο εἰς τὴν χώραν» (Τ. Γριτσόπουλος). Δικαιολογεῖται ὅμως ἀπόλυτα καὶ ἡ στάσις τοῦ Γερμανοῦ, ποὺ τήρησε στάσις γνήσιου ποιμένα καὶ ἡγέτη ποὺ ἔχει συνείδησις τῆς εὐθύνης του γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ ποιμνίου του καὶ τὶς συνέπειες κάθε ἀλόγιστης καὶ βιαστικῆς ἐνέργειας. Ἀναζητεῖ –καὶ δίκαια– τὶς ὀρθὰς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ ἀγῶνα. Κρίνοντας ἐμεῖς ἐκ τῶν ὑστέρων τὰ πράγματα, εἶναι εὐκόλο νὰ βρίσκουμε ὅποιεςδήποτε ἀφορμὰς γιὰ κριτικὴ τῶν προσώπων ἐκείνων. Ἄν ὅμως μεταφερθοῦμε στὴ θέση τους, θὰ μπορέσουμε νὰ ἐκτιμήσουμε πιὸ ἀντικειμενικὰ τὶς ἐνέργειές τους καὶ νὰ ἀποφύγουμε κάθε ἰδεολογικὴ θεώρησις ἢ χρήσις τῆς ἱστορίας. Εἶναι γνωστὴ, ἄλλωστε ἡ ἀπάντησις ποὺ ἔδωσε ὁ Γερμανὸς ἀργότερα στὸν Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιο, ποὺ τοῦ χλεύαζε τὰ γράμματα σὰν ἀμαθὴ καὶ παράλογα, συνιστώντας του νὰ ἀναπαυθεῖ, γιατί δὲν θὰ φέροι ἀποτέλεσμα: «Ἐγώ, ἀδελφέ, εἶχαν καὶ ἀνάπαυσιν καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον, ἀρχιερατεύων εἰς τὰς λαμπρὰς Πάτρας ἐν καιρῷ τῆς ἐξουσίας τῶν Τούρκων, ἀλλὰ κατεφρόνησα πάντων τούτων καὶ προέκρινα μετὰ τῶν λοιπῶν ὁμογενῶν κακουχίαν ἐπ' ἐλπίδι κοινῆς ὠφελείας τῆς πατρίδος, χωρὶς νὰ ἔχω ποτὲ ἰδιαιτέρως σκοποὺς ἰδιωφελείας».

Δύο μῆνες ἀργότερα ὁ Γερμανὸς πρωτοστάτησε στὴν ὕψωσις τῆς σημαίας τῆς ἐπανάστασις στὴν Πελοπόννησο, εὐλογώντας τὸν ἀγῶνα τῶν ραγιάδων. Βέβαια ὅτι ὁ Γερμανὸς μαζί μὲ τοὺς ἄλλους προκρίτους τῆς Ἀχαΐας ὕψωσε τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν (λάβαρο) στὶς 25 Μαρτίου στὴ Μονὴ τῆς Ἀγίας Λαύρας, εἶναι λαϊκὸς θρύλος. Εἶναι γνωστὸ σήμερον ὅτι ἡ ἐπανάστασις ξεκίνησε σὲ διάφορα μέρη τῆς Πελοπόννησου σχεδὸν ταυτόχρονα, βάσει σχεδίου, στὶς 23 ὅμως Μαρτίου, ἐνῶ εἶχαν προηγηθεῖ μικροσυρράξεις ἀρκετὰ ἐνωρίτερα. Ἡ λαϊκὴ ὅμως πίστις γιὰ τὴν πανηγυρικὴ ὕψωσις τῆς σημαίας ἀπὸ τὸ Γερμανὸ ἀποτελεῖ λαμπρὴ ἐπιβεβαίωσις τῆς θέσεως του στὴν ἐθνικὴ συνείδησις, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐνότητα καὶ συνεργασία ὅλων τῶν ἡγετῶν, καὶ μάλιστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν στὴν ἐπανάστασις, ἢ ὅποια ὑπῆρξε γεγονός πανεθνικὸ καὶ πανελλήνιο. Ὁ Γερμανὸς ἐγίνετο σύμβολο τοῦ ἀγῶνα καὶ σὰν τέτοιο λειτούργησε στὴν παλλαϊκὴ συνείδησις. Εἶναι πάντως ἀλήθεια ὅτι ἡ πορεία τῶν γεγονότων διέλυσε κάθε δισταγμὸ καὶ στοὺς περισσότερους καὶ ὄχι ἀδικαιολόγητα ἐπιφυλακτικούς.

Ὁ Γερμανὸς βρισκόταν στὰ Νεζερά, ὅταν ἄρχισαν οἱ πρῶτες συγκρούσεις. Ἡ καχυποψία τῶν Τούρκων ποὺ διέκριναν τὶς ὑποπτές κινήσεις τῶν ραγιάδων καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ ἀνησυχοῦν, τοὺς κάνει νὰ ζητοῦν ἐξηγήσεις ἀπὸ τοὺς προκρίτους. Τὸ σχέδιόν τους ἦταν νὰ κλείσουν ἀρχιερεῖς καὶ προύχοντες στὴ φυλακὴ, κάτι ποὺ φανερώνει ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Τούρκοι εἶχαν συνείδησις τοῦ ἐθνικοῦ ρόλου τῆς ἐλληνικῆς ἡγεσίας καὶ τῆς στάσεως τῆς ἀπέναντί τους. Στόχος ἦταν ὁ ἀποκεφαλισμὸς τῆς ἐναντίον τους ἐξέγερσης. Ἡ εὐφυΐα τοῦ Γερμανοῦ κατορθώνει, μὲ τέχνασμα δικῆς του ἐπινόησης, νὰ μὴ πέσουν στὴν παγίδα τῶν Τούρκων. Ὅπως

ὁ ἴδιος γράφει στὰ *Απομνημονεύματά* του, ἔγινε σύσκεψη τῶν προκρίτων στὰ Καλάβρυτα καὶ ἀποφάσισαν νὰ μὴν ἀνταποκριθοῦν στὴν πρόσκληση τῶν Τούρκων. Ἐγγραψαν μάλιστα ἓνα πλαστὸ γράμμα, μὲ τὸ ὁποῖο δῆθεν κάποιος τούρκος φίλος τους τοὺς πληροφοροῦσε ὅτι ἐπρόκειτο νὰ θανατωθοῦν. Ἐξυπνα φρόντισαν νὰ πληροφορηθοῦν οἱ Τούρκοι τὸ περιεχόμε-
νο τοῦ γράμματος, ποὺ ἔδειχνε τὴν αἰτία τῆς ἄρνησής τους νὰ πᾶνε στὴν Τρίπολη.

Ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐνέργειες τοῦ Γερμανοῦ ὑπῆρξε ἡ συγκρότηση σώματος ἀπὸ 500 ἄνδρες, οἱ ὅποιοι ἔλαβαν μέρος στὴν πολιορκία τῶν Τούρκων στὸ κάστρο τῶν Πατρῶν. Ὁ Γερμανὸς ἔδωσε τὸ «παρὼν» σὲ ὅλες τὶς φάσεις τῆς πολιορκίας, ἐξοπλίζοντας συνεχῶς σώματα. Συνεργαζόταν μὲ τοὺς τοπικοὺς ἀρχηγοὺς Ἀνδρέα Ζαῖμη καὶ Ἀνδρέα Λόντο καὶ τοὺς Κουμανιώτες. Ἀντιμετωπίζοντας δὲ τὴν ἀντίδραση τοῦ φιλότουρκου προξένου τῶν Πατρῶν Γκρήν, ἔγραψε ἔντονη διαμαρτυρία (σώθηκε τὸ ιδιόγραφό του), καταγγέλλοντας τὴν πράξη τοῦ Γκρήν στὴ διεθνῇ κοινῇ γνώμη.

Σημαντικὸς ἦταν ὁ ρόλος του, ὅταν ἄρχισαν οἱ διενέξεις καὶ ἀντιθέσεις μεταξὺ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἀγώνα. Ὁ Γερμανὸς προσπάθησε, ὡς γνήσιος κληρικός, νὰ μείνει ἔξω ἀπὸ τὶς διχοστασίες καὶ νὰ παίξει συμβιβαστικὸ καὶ συμφιλιοτικὸ ρόλο. Σὲ πολλὲς ὁμως περιπτώσεις ἦταν τόσο ἰσχυρὰ τὰ μίσση, ὥστε τοῦτο γινόταν ὄχι μόνο δύσκολο, ἀλλὰ σχεδὸν ἀδύνατο. Ἐκεῖνος ὁμως ἐπέμενε στὴν ἐνωτικὴ προσπάθειά του. Ἐνας τέτοιος ρόλος δὲν ἦταν βέβαια ἄγνωστος στὸ Γερμανό. Γιατί πολὺ ἐνωρίτερα, ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπισκοπίας του, εἶχε ἀναλάβει ἀνάλογη προσπάθεια, μεσολαβώντας ἀνάμεσα στίς παρατάξεις τῶν προυχόντων ὅσο καὶ μεταξὺ προυχόντων καὶ Τούρκων. Ἄν ἡ στάση του τότε ἐρμηνεύεται ἀπὸ μερικοὺς ὡς «φιλοκοτζαμπασηδική», ὁ ἐνωτικὸς ρόλος του στὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης εἶναι ὀλοφάνερα ἐθνικὸς καὶ πατριωτικὸς, γιατί μοχθοῦσε γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ κοινοῦ ἀγώνα.

Ἀπὸ τὶς οὐσιαστικότερες συμβολές του στὴν ἐπανάσταση εἶναι ἡ κήρυξη ἀπ' αὐτὸν γενικῆς στρατολογίας, ἡ συνετὴ διεύθυνση τοῦ ἐπαναστατικοῦ γραφείου, μὲ τὴ χρῆση τῆς περίφημης Σφραγίδας τῆς Ἐλευθερίας, ἡ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ μὲ τὸν Ὄργανισμό τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1822 καὶ ἄλλα ἀνάλογα μέτρα. Τὴ γενικὴ ἐκτίμηση, ποὺ συγκέντρωνε ὁ Γερμανὸς δείχνει ἡ ἀναγνώρισή του ὡς τοῦ μόνου καταλλήλου νὰ ἐκπροσωπήσει τὸ Ἔθνος στὴ διαφώτιση τῆς παπικῆς Αὐλῆς καὶ τοῦ Πάπα γιὰ τὸ διεξαγόμενο ἀγώνα. Στὰ τέλη Ὀκτωβρίου 1822 στάλθηκε στὴν Ἰταλία μαζί μὲ τὸ Γεωργάκη Μαυρομιχάλη, γιὰ νὰ ἐπιδώσουν στὰ μέλη τοῦ Συνεδρίου τῆς Βερόνας ἐκκλήσεις γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀγώνα. Τὸ πατριωτικὸ φρόνημα καὶ γενικὰ τὶς προθέσεις του δείχνει ἡ μερικὰ δημοσιευμένη ἀλληλογραφία του αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Δὲν ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸν Πάπα. Αὐτὸ ὁμως δὲν τὸν ἐμπόδισε στὴν ἀνάπτυξη μεγάλης δραστηριότητος. Φρόντισε νὰ ἔλθει σ' ἐπαφὴ μὲ περιφανεῖς Ἕλληνες τῆς διασπορᾶς (π.χ. Ἰ. Καποδίστρια, Δ. Ρώμα, Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιο κ.ἄ.) καὶ κατέβαλε προσπάθειες γιὰ τὴ σύναψη δανείου. Στὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὴν Ἑλλάδα ἀγωνίζεται νὰ διατηρήσει ἄσβεστη τὴν ἐπαναστατικὴ φλόγα καὶ τὴν ὁμόνοια καὶ συνεργασία τῶν ἡγετῶν τοῦ Ἀγώνα.

Δυὸ χρόνια ἔμεινε στὴ Δύση, προβάλλοντας τὰ δίκαια τοῦ ἐπαναστατημένου ἔθνους, ἀλλὰ καὶ δεχόμενος συνεχῶς πίκρες καὶ ἀπογοητεύσεις, ὅπως ἀπὸ τὸν περίεργο Ἰγνάτιο, ὅπως εἶδαμε. Ἰδιαίτερα τὸν ἐθλίβαν οἱ συνεχιζόμενες ἀντιθέσεις τῶν ἀρχηγῶν στὴν Ἑλλάδα

καὶ προσπαθοῦσε νὰ διατηρήσει τὴν ἀναγκαία ἰσορροπία στὴ στάση τοῦ ἀπέναντι στοὺς ἀντιμαχομένους. Στὶς 22 Φεβρουάριου 1824 ἔγραφε σχετικὰ στὸν Δ. Ρώμα: «Ἡ ψυχὴ μου εἶναι κατώδυνος, βλέπων ἐντεῦθεν τοὺς πατριώτας νὰ ὠθῶσι τὴν πατρίδα εἰς τὸ βάραθρον, ἀλλὰ τί ποιητέον; Δὲν δύναμαι μῆτε ἐντεῦθεν νὰ διορθώσω τι μῆτε ἐκεῖ νὰ ὑπάγω, ὅθεν διάγω ἡμέρας λυπηρὰς καὶ δὲν ἐλπίζω πάρεξ εἰς τὴν θείαν Πρόνοιαν νὰ μεταβάλῃ τὰς σκολιὰς εἰς ὁδοὺς λείας...».

Στὴν Ἑλλάδα ἐπέστρεψε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1824. Ἦταν ἀκριβῶς ἡ περίοδος τοῦ σκληροῦ ἐμφυλίου πολέμου. Φρόντισε νὰ ἀποσυρθεῖ στὴ μονὴ τῆς Χρυσοποδαρίτισσας, ἀλλὰ ἡ λαίλαπα τῶν συγκρούσεων δὲν τὸν ἄφησε ἀνέγγιχτο. Μὲ διαταγὴ τοῦ στρατηγοῦ Ἰ. Γκούρα τὸν συνέλαβαν οἱ στρατιῶτες καὶ τὸν μεταχειρίστηκαν σὰν κατάδικο. Διαπομπεύθηκε καὶ ἐξαντλήθηκε, μεταφερόμενος πεζὸς στὰ τέλη τοῦ 1825, στὴν καρδιά τοῦ χειμῶνα, στὴ Γαστούνη. Ταυτόχρονα κατέκλεψαν τὰ ὑπάρχοντά του. Τελικὰ τὸν ἄφησαν ἐλεύθερο νὰ πάει στὸ Ναύπλιο, ἀλλ' ἦταν πολὺ ἐξαντλημένος ἀπὸ τὶς κακουχίες καὶ βαρεῖα ἄρρωστος. Τὴν κλονισμένη ὑγεία του ἐπιδείνωσε ἡ πίκρα καὶ ἀπογοήτευσή του γιὰ τὴν ἀπροσδόκητη τροπὴ τοῦ Ἀγώνα.

Παρ' ὅλα αὐτὰ πρόσφερε καὶ τὶς τελευταῖες του δυνάμεις στὸ Ἔθνος. Τὸ 1826 ἐκλέχθηκε μέλος τῆς Γ' Ἐθνοσυνέλευσης καὶ μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς «ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν». Αὐτὸ τοῦ ἀναπτέρωσε τὶς ἐλπίδες καὶ ἀνανέωσε τὸ κῦρος του. Τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ φρόντισε νὰ τὶς καταχωρίσει σὲ ὑπόμνημά του, ποὺ ἐκδόθηκε κατόπιν ἀπὸ τὰ κατάλοιπά του. Λίγο ἀργότερα ὅμως προσβλήθηκε ἀπὸ ἐξανθηματικὸ τύφο καὶ ἀπεβίωσε στὸ Ναύπλιο, ἴσως ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ δόση φαρμάκου. Κηδεύθηκε μὲ τιμὲς καὶ γενικὴ ἀναγνώριση, τὰ δὲ ὅσά του μεταφέρθηκαν ἀργότερα στὴ Δημητσάνα. Ἀνδριάντες του ἀπὸ χαλκὸ στήθηκαν στὴ γενέτειρά του καὶ στὴν Πάτρα, δεῖγμα τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

Ὁ Π. Πατρῶν Γερμανὸς ἀναδείχθηκε καὶ ὑπομνηματογράφος τοῦ ἀγώνα. Τὰ Ἀπομνημονεῦματά του ἀναφέρονται στὰ πρῶτα ἔτη τοῦ πολέμου. Ἀρχίζουν μὲ εἰσαγωγικὸ μέρος γιὰ τὴν Τουρκοκρατία καὶ τὰ προηγούμενα τῆς Ἐπανάστασης καὶ ἐκθέτουν τὰ γεγονότα τοῦ ἀγώνα μέχρι τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1823. Παρ' ὅλο ποὺ δὲν πρόκειται γιὰ συστηματικὸ ἱστορικὸ ἔργο, εἶναι χρησιμότατη πηγὴ τοῦ ἀγώνα ἀλλὰ καὶ σπουδαία ψυχολογικὴ πηγὴ γιὰ τὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα. Ἐκθέτουν –καὶ φωτίζουν– τὴ δική του συμμετοχὴ στὴν Ἐπανάσταση καὶ ἀποσαφηνίζουν τὴν πολιτικὴ του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δ. Αἰνιᾶτος, *Γερμανὸς ὁ Παλαιῶν Πατρῶν*, Ἀθῆναι 1854. Α. Ν. Γούδα, *Βίοι παράλληλοι...*, τ. Α', Ἀθῆναι 1869. Δ. Καμπούρογλου, «Π.Π. Γερμανός», *Ἀθηνᾶ* 27 (1915) 209-72 καὶ 28 (1916) 205-51. Ἰωάννας Γιανναροπούλου - Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Εἰσαγωγὴ στὰ Ἀπομνημ. τοῦ Γερμανοῦ*, Ἀθῆναι 1975 (μὲ πλούσια βιβλιογρ.). Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Μονὴ Φιλοσόφου*, Ἀθῆναι 1960, σ. 458-69 καὶ ἄρθρο τοῦ ἴδιου στὴ *ΘΗΕ*, τ. 4 (1964), στ. 391-96. Ἀπ. Ε. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Ε', Θεσσαλονίκη 1980, σποραδ.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ:

Τὸ νέο ἔργο περὶ τῶν *Παλαιοπίστων* τῆς Ρωσίας, πού ἐκδόθηκε
στὶς Η.Π.Α. μὲ ἐπιμέλεια τῶν καθηγητῶν G.B. Michels καὶ R.L. Nichols

(Ἀπὸ τὰ κατάλοιπά του)

† ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ

Δρ. Θ., τ. Πολιτικὸς Διοικητὴς τοῦ Ἁγίου Ὁρους

Η διόρθωση τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας, ἀπὸ διάφορα
σφάλματα, εἶχε παρουσιασθεῖ ὡς πρόβλημα ἤδη ἀπὸ τὸν 15ο αἰώνα. Ἀργότερα,
τὸ τιτάνιο αὐτὸ ἔργο ἀνέλαβε νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ὀνομαστὸς Πατριάρχης Μό-
σχας Νίκων (1605 - †1681, 1652-1658), βοηθούμενος ἀπὸ ἐκλεκτοὺς συνεργάτες Ρώσους
καὶ Ἕλληνες λογίους καὶ ὑποστηριζόμενος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες Πατριάρχες τῆς Χριστιανικῆς
Ἀνατολῆς.

Ὅσοι δὲν δέχτηκαν τὴ διόρθωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων σχημάτισαν δική τους
ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα καὶ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρωσίας ὀνομάστηκαν *σχισματικοὶ* (= *Ρασκόλνικοι*) ἢ *Παλαιόπιστοι* (= *Σταροβέρτσι*). Αὐτοί, σύντομα διαιρέθηκαν σὲ δύο παρα-
τάξεις: σ' αὐτοὺς πού δέχονταν ἐκκλησιαστικὸ ἱερατεῖο (= *Ποπόβτσι*) καὶ σ' ἐκείνους πού
δὲν δέχονταν ἐκκλησιαστικὸ ἱερατεῖο (= *Μπέζποποβτσι*). (Βλ. σχετικὰ: N. Subotin (ed.), *The Acts of the Moscow Councils of the years 1666-1667*. Westmead, Fanborough, Hants, 1969).

[Ὁ συντάκτης αὐτοῦ τοῦ σημειώματος γνώρισε, τὴ δεκαετία τοῦ 1950, Ρώσους *Παλαιο-
πίστους*, τῆς διασποράς, στὸ Παρίσι καὶ τὴ δεκαετία τοῦ 1970 στὴ Μόσχα].

Τὸν περασμένο αἰώνα, τοὺς *Παλαιοπίστους* τῆς Ρωσίας παρουσίασε στὴ Δ. Εὐρώπῃ μὲ
τὸ κλασικὸ πλέον ἔργο του ὁ Γάλλος σλαβολόγος Pierre Pascal (: *Anvakum et les débuts
du Rascol; la crise religieuse au XVIIe siècle en Russie*, Παρίσι 1938, ἐπανεκδόση: Παρίσι
(Mouton and Co.) 1963). Κλασικὴ παραμένει ἡ φράση τοῦ P. Pascal στὰ συμπεράσματα τοῦ
ἔργου του:

«Depuis Nicon, la Russie n'a plus d' Église.

Elle a une religion d' État».

(= Μετὰ τὸν (Πατριάρχη) Νίκωνα ἡ Ρωσία δὲν ἔχει πλέον Ἐκκλησία.

Ἔχει ἓνα κρατικὸ θρήσκευμα) (ὁ.π., σ. 574).

Μετὰ τὸ ἔργο τοῦ P. Pascal, ἀκολούθησε ἡ ἔκδοσις τοῦ ἔργου τοῦ Ἀμερικανοῦ καθηγητοῦ
Sergej Zenkosky (: *Russkoe staroobrzaadčestvo: Duhovnye dviženija semnadcatogo veka
~ Russia's Old-Believers: Spiritual Movements of Seventeenth Century*, Μόναχο (Wilhelm
Fink Verlag) 1970, σσ. 528).

Τὸ ἔργο τοῦ Zenkovsky, ὁ ὁποῖος τόνισε τὸν φιλελληνισμό τοῦ Νίκωνα [βλ. π.χ. σ. 223], δὲν προσέθεσε νέα στοιχεῖα στὸ ἔργο τοῦ P. Pascal.

* * *

Τὸ 1994 (30 Σεπτεμβρίου - 2 Ὀκτωβρίου), λίγα μόλις χρόνια μετὰ τὴν πτώση τοῦ *ὑπαρ-κτοῦ σοσιαλισμοῦ*, διοργανώθηκε στὴν πόλη Northfield τῆς Minnesota τῶν Η.Π.Α. διεθνὲς συνέδριο ὅπου εἰδικοὶ ἀπὸ τὶς Η.Π.Α., τὴν Αὐστραλία, τὴν Ὀμοσπονδιακὴ Ρωσία καὶ τὴ Γερμανία, ἐξέτασαν μὲ σοβαρὲς τομὲς, τὰ ἐκκλησιαστικά, πολιτικά καὶ κοινωνικά προβλήματα ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῶν *Παλαιοπίστων* στὴ Ρωσία (1650) μέχρι τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνα (1950).

Τὰ *Πρακτικά* τοῦ συνεδρίου ἐκδόθηκαν σ' ἓνα καλαίσθητο τόμο τὸ 2009:

Russia's Dissident Old Believers, 1650-1950,
Edited by G. B. Michels and R. L. Nichols,
Minnesota Mediterranean and East European Monographs, N. 19,
A Modern Greek Studies Yearbook Supplement,
University of Minnesota, Minneapolis, Minnesota,
2009, σσ. 316.

Στὴν οἰκονομία τοῦ χώρου θὰ ἀναφέρουμε ὅτι οἱ 15 ἀνακοινώσεις ἀφοροῦσαν:

- α. Βιβλιογραφικὰ καὶ ἱστοριογραφικὰ θέματα·
- β. Τὴ θέση τῶν *Παλαιοπίστων* στὴ ρωσικὴ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωή·
- γ. Τὶς σχέσεις τῶν *Παλαιοπίστων* μὲ τὴν Ὀρθόδοξο ἑκκλησίαν καὶ τὸ κράτος καὶ
- δ. Τὸν πολιτισμὸ τῶν *Παλαιοπίστων*.

Ἐξάλλου, ἡ ἐκτενὴς *Εἰσαγωγή* τῶν ἐπιμελητῶν ἐκδόσεως, καθηγητῶν G. B. Michels καὶ R. L. Nichols (σσ. 1-14), ἡ βιβλιογραφία (σσ. 303-312) καὶ ἡ δημοσίευση σπανίων φωτογραφιῶν καὶ χαρακτηριστῶν (μεταξὺ τῶν σελίδων 166 καὶ 167), βοηθοῦν τὸν ἀναγνώστη στὴν κατανόηση τοῦ περιεχομένου τῶν εἰδικῶν ἀνακοινώσεων.

* * *

Τὸ ἔργο ἀποτελεῖ τομὴ σὲ μία ἐλάχιστη γνωστὴ στὴ Δύση σελίδα τῆς ρωσικῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἱστορίας. Συγχαρητήρια ἀνήκουν τόσο στοὺς ἐκδότες-ἐπιμελητές τῶν *Πρακτικῶν* καθηγητὲς G. B. Michels καὶ R. L. Nichols, ὅσο καὶ στὸν καθηγητὴ καὶ διευθυντὴ τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Minneapolis-Minnesota τῶν Η.Π.Α. Θεοφάνη Γ. Σταύρου, ὁ ὁποῖος ἐκδίδει τὸ ἔγκριτο περιοδικὸ *MODERN GREEK STUDIES YEARBOOK* καὶ παράλληλα διευθύνει καὶ ἐκδίδει τὴ σειρά: *Minnesota Mediterranean and East European Monographs*.

Ποίησης Π. Β. ΠΑΣΧΟΥ

ΟΔΟΙΠΟΡΟΣ

Στή μνήμη τοῦ Γιάννη Δημόπουλου

Ἄν τύχει καὶ μὲ πάρει ὁ Ἄγγελος αἰφνίδια
καθὼς πορεύομαι στοὺς δρόμους μόνος κ' ἔρημος,
θὰ ψάξουν, ἴσως, ὅποιοι πρῶτοι μὲ συντύχουν,
τὶς τσέπες καὶ τὸν κόρφο μου, νὰ βροῦνε
κάποια στοιχεῖα, ὅπως πορτοφόλι καὶ ταυτότητα.
Μὲ σίγουρη ἀπογοήτευση θὰ ψάσουν
στὸ κενό. Ἐκεῖνα πού –ἀν ξέρουν νὰ διαβάζουν
παλαιογραφικὰ συμπλέγματα– θὰ βροῦν, εἶναι μονάχα
χειρόγραφα βυζαντινὰ καὶ σχέδια ποιημάτων,
εἰκόνες ἀπ' τὰ ὄρη τοῦ χωριοῦ μου, ἐκκλησάκια
ὅπου προσκύνησα ἢ ἔψαλα σ' ἐσπερινοὺς καὶ ὄρθρους,
κι ἄλλα φτηνὰ καὶ ἄχρηστ' ἀντικείμενα,
πὺλ μόνον στή φωτιά θὰ πιάσουν τόπο...
Κ' ἔτσι, θὰ φύγουν λυπημένοι, γιὰ νὰ δώσουν εἶδηση
στὶς ἀστυνομικὲς ἀρχὲς τοῦ τόπου.

ΥΙΟΣ ΤΟΥ ΥΔΑΤΟΣ, ΛΑΟΝ ΜΕΛΛΩΝ ΕΞΑΓΕΙΝ: ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΗ ΜΩΨΗ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α. Ε. ΚΑΛΟΣΠΥΡΟΣ

Ιστορία και Έρμηνευτική τῆς Κλασικῆς καὶ Βιβλικῆς Φιλολογίας (ΕΚΠΑ)

Ἡ ἐξηγητική τῶν κυρίων ὀνομάτων τῆς Βίβλου δὲν ἄφησε ποτὲ ἀσυγκίνητους τοὺς φιλόλογους καὶ γλωσσολόγους. Ἀπὸ τῆ μιᾶ ἢ αἴσθησις ὅτι μὲ ἓνα συγκεκριμένο ὄνομα καταγράφτηκαν στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία οἱ «φίλοι τοῦ Θεοῦ», μὲ τὸ ὅποιο τοὺς καλοῦσε ὁ Ἰδιος, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ ἀνάγκη ἀνάλυσις καὶ ἐρμηνείας τοῦ «γράμματος» τοῦ Θείου Νόμου συνέειχαν τὰ μέτρα τοῦ λεκτικοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ καὶ τῆς θεολογικῆς ὑποβολῆς. Ἐνῶ γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα ὁ προφήτης Μωϋσῆς ἐξαιρεται ὡς μύστης καὶ θεόπτης ἄνευ ἐτυμολογικῶν παρωνυμίων καὶ σχημάτων λόγου¹ —καθὼς αὐτὸ ἀληθῶς συνιστᾷ τὴν προσευχὴ καὶ τὴ συμμετοχὴ στὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας—, οἱ φιλολογικὲς προκλήσεις γιὰ τὸ αἶνιγμα τοῦ ἐτύμου τοῦ ὀνόματός του διέρχονται τὶς ἐποχὲς καὶ τοὺς λόγιους².

Στὸ χωρίο τοῦ παλαιοδιαθητικοῦ βιβλίου τῆς *Ἐξόδου* 2, 10 διαβάζουμε πὼς ἡ κόρη τοῦ Φαραὼ υἱοθέτησε τὸ χαριτωμένο βρέφος ποὺ βρέθηκε στὸν Νεῖλο, καὶ πὼς ὄρισε τὴν ὀνοματοδοσίαν του:

Μασσορ.

וַיִּקְרָא מֹשֶׁה הַיִּלָּד וַיֹּאמֶר בְּנִי-מִצְרַיִם
וַיֹּאמֶר פָּרֹעַ הַיִּלָּד וַיֹּאמֶר בְּנִי-מִצְרַיִם

Παλαιὰ Διαθήκη (Ο')

ἄδρυνθέντος δὲ τοῦ παιδίου, εἰσήγαγεν αὐτὸ πρὸς τὴν θυγατέρα Φαραά,
καὶ ἐγενήθη αὐτῇ εἰς υἱόν·

ἐπωνόμασε δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μωϋσῆν (*Moshe*) λέγουσα·

ἐκ τοῦ ὕδατος αὐτὸν ἀνελόμην (*meshitihu*).

Τὸ ἀρσενικοῦ γένους τριτόκλιτο κύριο ὄνομα Μωϋσῆς (ἑβρ. מֹשֶׁה μὲ σημ. προφ. *Mōše*, συρ. מוֹשֶׁה, ἀραβ. موسى) εἶναι ἀβέβαις ἐτυμολογίας³ γιὰ τοὺς λόγους ποὺ παρατίθενται στὴ

1. Βλ. Περιγραφή ἱερὰ τοῦ ἁγίου καὶ θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ, περιέχουσα ἐν πρώτοις μὲν τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγάλου Προφήτου Μωϋσέως τοῦ Θεόπτου. Νῦν πρῶτον προστεθεῖσαν. Δεύτερον δὲ τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Ἁγίας ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Χριστονύμφης, Παρθένου καὶ Πανσόφου Αἰκατερίνης ἐντελέστερον. Ἐπομένως δὲ διηγουμένη συντόμως καὶ περιληπτικῶς τὰ ἐπισημότερα τοῦ Ὄρους Σινᾶ καὶ τελευταῖον τὴν Ἀκολουθίαν τῶν Ὁσίων καὶ Θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν, τῶν ἐν Σινᾶ καὶ Ραϊθὼ ἀναιρεθέντων, Χελιδόνης, Ἀνανίας, Πελοποννήσιος καὶ Σιναίτης, Ἐνετίησιν: Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1778, σσ. 7-48.

2. Βλ. A. J. Droge, *Homer or Moses?: Early Christian Interpretations of the History of Culture*, ἐκδ. Mohr Siebeck, Tübingen 1989 καὶ E. Otto, *Moses – Geschichte und Legende*, ἐκδ. C.H. Beck, München 2006.

3. Βλ. γενικὰ D. J. A. Clines (ἐπιμ.), *The Dictionary of Classical Hebrew*, τόμ. 5 (2-1), Sheffield Academic Press,

συνέχεια. Τὸ ἴδιο ὄνομα ἐμφανίζεται στὰ χειρόγραφα τῆς *Καινῆς Διαθήκης* ἐπίσης μὲ τοὺς τύπους *Μωσῆς*, *Μωσεὺς* καὶ *Μωυσεύς*, ἐνῶ οἱ Ἰουδαῖοι στὴν ἑλληνορωμαϊκὴ ἀρχαιότητα μᾶλλον τὸ χρησιμοποιοῦσαν ὡς κύριο ὄνομα *Μούσσιος*, *Μωσῆς*, *Μωϋσῆς*, *Μουσῆς*, ἐνδεχομένως καὶ *Μουσαῖος* ἢ στὸ λατινικὸ παράγωγο *Museus*.⁴ Δὲν χρειάζεται νὰ μνημονεύσουμε τὴν ἡγετικὴ καὶ νομοθετικὴ παρουσία τοῦ Μωϋσῆ στὸν ἰουδαϊσμό, ὅπου τοῦ ἀποδίδεται ἡ συγγραφὴ τῆς Πεντατεύχου (Torah) ἢ ἡ παράδοσή της ἀπὸ τὸν Δημιουργό⁵. Οἱ Ἑβραῖοι συνήθιζαν νὰ ἀναφέρονται στὸ πρόσωπό του μὲ τὴ φράση מֹשֶׁה רַבְּנוּ (προφ. *Moshe Rabbenu*), δηλ. «Μωϋσῆς ὁ διδάσκαλός μας».

Ὁ J. Gwyn Griffiths ἐπανεφερε τὸ 1953 στὸ προσκίνητο τῆ σχεδὸν ὁμόφωνη γνώμη τῆς φιλολογικῆς κοινότητος γιὰ τὴν αἰγυπτιακὴ προέλευση τοῦ προφητικοῦ ὀνόματος, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἀποτελεῖ περίτεχνο διαγλωσσικὸ λογοπαίγνιο ἀπὸ τὶς Κοπτικὲς ρίζες-λέξεις ΜΩΟΥ «ὔδωρ» καὶ ΟΥΧΔΙ «σεσωσμένος» ἢ ΧΗΥ «εἰλημμένος, ληφθεὶς»⁶, ὑπογραμμίζοντας, μὲ ἄλλα λόγια, ἅψ' ἐνὸς μὲν τὴν παθητικὴ χροιά τῆς σωτηρίας τοῦ βρέφους ἀπὸ τὴ θυγατέρα τοῦ θεοκρατικοῦ καὶ θεοποιημένου μονάρχου τῆς Αἰγύπτου, ἅψ' ἐτέρου δὲ τὴ σημασιολογικὴ ὑπόδειξις ἐνὸς υἱοῦ, παιδικοῦ, τέκνου (ἀρχαία αἰγυπτ. ρίζα **mesi/mesa/mes* «τέκνο, υἱός») ἐξ ὑδάτων ἀλλὰ κατὰ τὸν τύπο σχηματισμοῦ αἰγυπτιακῶν ὀνομάτων δηλωτικῶν θεοφορίας καὶ θεοπνευστίας, χωρὶς ὅμως τὴν ἀναφορὰ στὴ θεότητα. Αὐτὴ ἡ παρατήρηση βασίζεται στὴν ὁμοηχία τῆς λέξης *Μωϋσῆς* μὲ ἀντίστοιχα αἰγυπτιακὰ ὀνόματα ὅπως λ.χ. τὸ Ραμσῆς (*Ραμεσσῆ* ἢ *Ραμεσσῆς* στοὺς Ἑβδομήκοντα + ἑλλ. κατάληξη -ης διότι ἡ Ἑλληνικὴ δὲν ἐπιτρέπει φωνηεντικὴν κατάληξη γιὰ τὰ ἀρσενικά) = υἱὸς τοῦ Ρά, δημιουργημένος ἀπὸ τὸν Ρά.

Ακριβῶς, λοιπόν, ἐπειδὴ ἡ ἀκριβὴς προφορὰ εἴτε τῆς ἀρχαίας ἑβραϊκῆς γλώσσας εἴτε τῆς ἀρχαίας αἰγυπτιακῆς δὲν εἶναι ἀπολύτως ἐξακριβώσιμες καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν ὀριστικὰ συμπεράσματα, ἡ ἐτυμολόγησις τοῦ προφητικοῦ ὀνόματος ἀκόμη καὶ στὸ πλαίσιο ἐνὸς ἐσχηματισμένου διαγλωσσικοῦ λογοπαγνίου⁷ παρέμεινε πρόκλησις. Πάντως ὁ διάσημος λόγιος καὶ συλλέκτης παλαιστίνιος Ἑβραῖος Abraham Shalom Yahuda (1877–1951), ἀκολουθώντας τὴν ὀρθογραφίαν ποὺ παραδίδει τὸ Tanakh (οἱ ἑβρ. Γραφεῖς), διέκρινε ἐπίσης τὸν συνδυασμὸ τῶν ἐννοιῶν τοῦ ὕδατος, τοῦ σπόρου καὶ τῆς ὑδάτινης ἑκτασης πρὸς τὴ συναγωγὴ τῆς σημασίας τοῦ «παιδιοῦ τοῦ Νείλου» (*mw-še*)⁸, γι' αὐτὸ καὶ ἀρκετοὶ μεταγενέστεροι ἐρευνητὲς ἀναζήτησαν στὴ Βιβλικὴ διήγησις ἀπόπειρα ἀναίρεσης τῆς αἰγυ-

Sheffield 2001, σσ. 510-514.

4. Κατὰ τὴν M. H. Williams, “The Case for Jewish Use of Moses as a Personal Name in Graeco-Roman Antiquity”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 140, 2002, σσ. 279-283.

5. Βλ. R. Krauss, *Das Moses Rätsel. Auf den Spuren einer biblischen Erfindung*, ἐκδ. Ullstein, München 2001.

6. J. G. Griffiths, (1953), “The Egyptian Derivation of the Name Moses”, *Journal of Near Eastern Studies* 12, 1953, σσ. 225-231.

7. Βλ. L. Miralles Maciá, “Judaizing a Gentile Biblical Character through Fictive Biographical Reports: The Case of Bityah, Pharaoh’s Daughter, Moses’ Mother, according to Rabbinic Interpretations”, στὸν τόμο C. Cordoni & G. Langer (ἐπιμ.), *Narratology, Hermeneutics, and Midrash: Jewish, Christian, and Muslim Narratives from Late Antiquity through to Modern Times*, ἐκδ. Vandenhoeck & Ruprecht / University of Vienna Press, 2014, σσ. 145-175.

8. Βλ. R. Ulmer, *Egyptian Cultural Icons in Midrash*, στὴ σειρά Studia Judaica / Forschungen zur Wissenschaft des Judentums. 52, ἐκδ. Walter de Gruyter, Berlin 2009, σ. 269.

πτιακῆς προέλευσης τοῦ μεγαλύτερου προφήτη τοῦ Ἰσραήλ⁹. Εἶναι βεβαίως ἀξιοσημεῖωτη καὶ ἡ ἄποψη ἐκεῖνη κατὰ τὴν ὁποία ἡ Βιβλικὴ ἀφήγησις καθεαυτὴ παραπέμπει σὲ φωνολογικὴ-ἐτυμολογικὴ σύνδεση μὲ τὸ ρῆμα *mashah* ποὺ σημαίνει «ἐξάγω, ρύομαι»¹⁰ καὶ ἔχει λυτρωτικὴ συνυποδήλωση γιὰ τὸν φερώνυμο ὁ ὁποῖος θὰ ὀδηγήσει τὰ πρόβατα τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἔξω ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, γιὰ νὰ διαβοῦν τὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα· ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ἔτσι ἡ κόρη τοῦ Φαραῶ προεφήτευσε ἄκουσα, διαπράττοντας ἓνα γραμματικὸ λάθος¹¹. Οἱ ἀρχαῖοι Ἰουδαῖοι ἱστορικοὶ καὶ συγγραφεῖς ὅπως ὁ Φίλων ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ἀναγνώριζαν τὴν αἰγυπτιακὴ προέλευσις τοῦ προφητικοῦ ὀνόματος: «εἴτα δίδωσιν ὄνομα θεμένη Μωυσῆν ἐτύμως διὰ τὸ ἐκ τοῦ ὕδατος αὐτὸν ἀνελέσθαι· τὸ γὰρ ὕδωρ μῶν ὀνομάζουσιν Αἰγύπτου» (*Περὶ τοῦ βίου Μωϋσέως* I 17· πβ. Κλήμ. Ἀλεξ. *Στρωματεῖς* I 23, 152). Ἐπίσης ὁ ἱστορικὸς Φλάβιος Ἰώσηπος (*Ιουδ. Ἀρχαιότ.* II 9, 6) ἰσχυρίζοταν παραπλησίως ὅτι «Κάπ' αὐτῶν τὴν ἐπὶ κλησιν ταύτην τῶν συμβεβηκότων ἔθετο εἰς τὸν ποταμὸν ἐμπεσόντι: τὸ γὰρ ὕδωρ μῶν Αἰγύπτου καλοῦσιν, ἐσῆς [ὑσῆς v.l.] δὲ τοὺς [sc. ἐξ ὕδατος] σωθέντας. συνθέντες οὖν ἐξ ἀμφοτέρων τὴν προσηγορίαν αὐτῷ ταύτην τίθενται»¹². Διεξερχόμενος τὴ Δυτικὴ μεσαιωνικὴ μουσικὴ ὁρολογία συνάντησα κάποτε στὸν Marchettus ἀπὸ τὴν Πάδουα (πρῶμο 14ο αἰ.) τὸ χωρίο «Musica dicitur a *moys*, quod est aqua, eo quod iuxta aquas inventa fuit, ut Remigius refert»¹³ ποὺ συνδέει τὰ μουσικὰ ρίγη τῆς τέχνης μὲ τὸν προφήτη Μωϋσῆ. Ὁ Remigius ἀπὸ τὴν Auxerre (θάν. περ. 908 μ.Χ.) ἐξηγοῦσε τὸ σχόλιο «FONTIGENARUM id est Musarum» παρατηρώντας ὅτι τὸ ΜΟΥC σημαίνει aqua, δηλ. ὕδωρ, θυμίζοντάς μας τὸν Λατῖνο ὑπομνηματιστὴ τῶν *Eclogae* τοῦ Βιργιλίου Σέρβιο (VII, 21· ἔκδ. Thilo, III, 85, 7-14) γιὰ τὶς Μοῦσες ποὺ εἶναι νύμφες καὶ γιὰ τὴ μουσικὴ ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν κίνησις τοῦ νεροῦ. Ἀλλὰ οἱ πηγὲς τῆς πληροφορίας μας ἀποκαλύπτονται ἀργότερα: στὸν Παπία τὸν Γραμματικὸ (Papias Grammaticus), λατινικὸ γλωσσάρι τῶν μέσων τοῦ 11ου αἰ. (ἔκδ. Philippus Pincius, Βενετία 1496, Hain Copinger 12381), ἀναφέρεται ὅτι «Mos aegyptiace aqua: unde moyses» καὶ κατόπιν ὅτι «Moses dicitur aquaticus: quia de mōs aqua de qua sublatus est dicitur». Ἔχουμε δηλαδὴ ἐπανάληψιν αὐτοῦ ποὺ καταγράφεται στὸ λῆμμα τοῦ Λεξικοῦ τῆς Σούδας (M 1347, ἔκδ. Adler, III, 420, 6): «Μῶϋ: τὸ ὕδωρ παρ' Αἰγυπτίοις, ἐξ οὗ καὶ Μωϋσῆς».

9. Βλ. π.χ. J. Assmann, *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*, Harvard University Press, Harvard 1997· M. Görg, “Mose - Name und Namensträger. Versuch einer historischen Annäherung”, στὸν τόμο E. Otto (ἐπιμ.), *Mose. Ägypten und das Alte Testament*, Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart 2000, σσ. 17-42 (ἐδῶ: σσ. 32-37)· P. Borgeaud, Th. Römer & Y. Volokhine (ἐπιμ.), *Interprétations de Moïse : Égypte, Judée, Grèce et Rome*, στή σειρά Jerusalem Studies in Religion and Culture. 10, ἔκδ. Brill, Leiden & Boston, 2010.

10. Βλ. Th. B. Dozeman, *Commentary on Exodus*, ἔκδ. William B Eerdmans, Grand Rapids, Mich. & Cambridge, UK, 2009, σσ. 81-82.

11. Βλ. V. Greifenhagen, *Egypt on the Pentateuch's Ideological Map: Constructing Biblical Israel's Identity*, στή σειρά The Library of Hebrew Bible/Journal for the Study of the Old Testament Studies. 361, Sheffield Academic Press, 2003, σσ. 62-63.

12. Ὁ J. Černý, “Greek Etymology of the Name of Moses”, *Annales du Service des Antiquités d'Égypte* 41, 1942, σσ. 349-354 γιὰ τοὺς Ἑλλήνες συγγραφεῖς ποὺ ἐτυμολογοῦν τὸ ὄνομα αὐτό.

13. *Lucidarium*, VI, ἔκδ. Martin Gebert, *Scriptores ecclesiastici de musica sacra potissimum*, τόμ. I-IV (St. Blasien 1784, ἀνατ. Hildesheim 1963), ἐδῶ: τόμ. III, 67a-b.

Ἄλλοι Ἰουδαῖοι σχολιαστὲς τῶν Γραφῶν κατὰ τὴ μεσαιωνικὴ περίοδο, ὅπως ὁ Abraham ibn Ezra (1089-1167 μ.Χ.) καὶ ὁ Hezekiah ben Manoah γνωστὸς ὡς Chizkuni (τοῦ 13ου αἰ.), προβληματίζονταν σχετικὰ μὲ τὸ πῶς μιὰ Αἴγυπτια πριγκήπισσα ὀνόματι *Thermuthis* (ἀλλ. *Hatshepsut*, ταυτ. ὡς *Tharmuth*) κατὰ τὸν Ἰώσηπο ἢ *Bithiah* σύμφωνα μὲ τὴ μεταγενέστερη ραββινικὴ παράδοση¹⁴, θὰ μπορούσε νὰ μιᾷ ἐβραϊκά, δηλαδὴ τὴ γλῶσσα τῶν δούλων. Ὁ Chizkuni ὑπέθετε πῶς εἴτε μετέτρεψε εἴτε ἀξιοποίησε ἰδέα τῆς φυσικῆς μητέρας τοῦ Μωϋσῆ Ἰωχαβέδ¹⁵. Ἰουδαῖοι ἱστορικοὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια ὅπως ὁ Εὐπόλεμος ἀπέδιδαν στὸν Μωϋσῆ τὴ διδασκαλία τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου (Εὐσέβιος, *Εὐαγγ. προπ.* 9, 27, 2-3), θυμίζοντας τὰ θρυλούμενα γιὰ τὸν Θῶθ/Θευθ, ἐνῶ ὁ Ἀρτάπανος (*αὐτόθι* 9, 27, 3) ὄχι μόνον ταύτισε τὸν Μωϋσῆ μὲ τὸν Θῶθ/Ερμῆ ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν Μουσαῖο, διδάσκαλο τοῦ Ὀρφέως, παραδίδοντας ἄλλη ὀρθογραφία τοῦ προφητικοῦ ὀνόματος ὡς *Μώϋσον* καὶ καλώντας τὴν πριγκήπισσα ποὺ υἱοθέτησε τὸν Μωϋσῆ *Μέρριν*, σύζυγο τοῦ φαραῶ Χενεφρῆ.

Πάντως ἡ ἀναζήτησις ὁμοιχιῶν καὶ ἐτυμολογικῶν συνάψεων γιὰ τὸ ἐβραϊκὸ ρῆμα *נשׂא* (*masha*) ὁδηγεῖ σὲ διάφορες σημασιολογικὲς συναρτήσεις. Ἐτσι ἐντοπίζουμε διάφορες ρίζες στὸ μασσοριτικὸ κείμενο, ὅπως λ.χ. μιὰ ρίζα *נשׂה* (*mshh*), δύο ἄλλες *נשׂו* (*nsh*'), ἄλλη μιὰ *נשׂ* (*ns*') καὶ δυὸ-τρεις *נשׂה* (*nsh*), ποὺ μολονότι γλωσσολογικῶς δὲν ἔχουν κοινὴ ἀναγωγή, λόγῳ τῆς μορφολογικῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς σημασιολογικῆς ἐπικαλύψεώς τους σὲ ὁρισμένους περιπτώσεις οἷοσδήποτε ἐβραϊόφωνος ἀκροατῆς ἢ ἀναγνώστης δύσκολα θὰ παραθεωροῦσε. Ἐνδεχομένως κατὰ τὴν ἐποχὴ γραφῆς τῆς Βίβλου οἱ διαφορὲς μεταξὺ τῶν ὁμορρίζων τοῦ ρήματος *נשׂו* (*ns*') καὶ τῶν *נשׂה* (*nsh*') ἦταν δυσδιάκριτες, καθὼς καὶ τὰ τρία ὀρθογραφοῦνταν ὡς *נשׂה* (*ns*'): ἀποσιωπῶ τὴν πιθανὴ σύγχυση μὲ τὸ ρῆμα *נשׂם* (*nasham*) ποὺ σήμαινε «ἀνασαίνω, ζῶ». Γνωρίζουμε πῶς τὴν ὀρθογράφησι μὲ τὴ χρῆσι φωνηέντων (στιγμῶν) στὸ ἀριστερὸ ἢ δεξιὸ δάκτυλο τοῦ γράμματος *שׁ* (*shin/sin*) ἐφηύραν περίπου ἑξὶ αἰῶνες μετὰ Χριστὸν οἱ Μασσορίτες. Ἐπειδὴ ἄλλη παραπλήσια ὁμάδα λέξεων γράφεται μὲ τὸ *שׁ* (*samekh*): *נשׂה נשׂה* (*nsh, msh*) κτλ., οἱ *שׁ*-λέξεις σχετίζονται μὲ ἔγερσι καὶ μεταφορὰ ἐνῶ οἱ *שׁ*-λέξεις μὲ κατασκευὴ-μεταλλουργία καὶ κάθαρσι. Στὴν ἴδια γραμμὴ παρέλκει ἡ ἐπισήμανσι τοῦ ὅτι μὲ τὴ ρίζα *נשׂה* (*nasa*'), ἡ ὁποία συναντᾶται σὲ πάντω ἀπὸ ἐξακόσια Βιβλικὰ χωρία, δηλώνεται κίνησι πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ πέρα, ἥτοι ἄρσι καὶ μεταφορὰ βάρους, μεταφρ. ἀνάληψι εὐθύνης/ἐνοχῆς, ἐνῶ μὲ τὸ παράγωγο θηλυκοῦ γένους οὐσιαστικὸ *נְסוּ* (*nesu'a*) ἡ ἐξαγόμενη/μεταφερόμενη, μὲ τὸ παράγωγο ἀρσενικοῦ γένους οὐσιαστικὸ *נשׂה* (*massa*') τὸ φορτίο καὶ μὲ τὸ ἴδιο οὐσιαστικὸ *נשׂה* (*massa*') ἡ ἔκφρασι ἢ ἡ προφητεία/χρησμός (π.χ. Ἡσαΐας 14, 28 καὶ Ἰεζεκ. 12, 10). Στὴ γραμματικὴ συζήτησι μας –τὴν ὁποία δύναται νὰ χρησιμοποιεῖ ὁ βουλούμενος ὡς ἐρμηνευτικὴ πρόρρησι– ἐμπίπτει καὶ ἡ ἔννοια τοῦ δανεισμοῦ μὲ ἐγγύησι (*נשׂה nasha* 'Ι) ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπάτης (ὅπου τὸ δεῦτερο ἀπὸ τὰ ρήματα *נשׂה nasha* 'ΙΙ συναντᾶται στὴ διήγησι τῆς Γενέσεως 3, 13 γιὰ τὴν ἐξαπάτησι τῆς Εὕας ἀπὸ τὸν ὄφιν πβ.

14. Βλ. B. E. Scolnic, *If the Egyptians Drowned in the Red Sea where are Pharaoh's Chariots?: Exploring the Historical Dimension of the Bible*, University Press of America, 2005, σ. 82.

15. Βλ. J. K. Salkin, *Righteous Gentiles in the Hebrew Bible: Ancient Role Models for Sacred Relationships*, Jewish Lights Publishing, 2008, σσ. 47-49, 54 καὶ M. D. Harris, *Moses: A Stranger Among Us*, Wipf and Stock Publishers, 2012, σσ. 22-24.

Ἡσαΐα 19, 13 καὶ Ἱερεμ. 37, 9), ἀκόμη καὶ τῆς λήθης (τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ δύο ρήματα *נָשָׂא* *nasha* II), γιὰ νὰ μὴν προσθέσω τὸ αἰνιγματικὸ οὐσιαστικὸ *נִשְׁחָה* (*nasheh*) ποὺ διαβάζεται στὸ περιστατικὸ τῆς πάλης τοῦ Ἰακώβ μετὰ τὸν ἄγγελο (Γεν. 32, 32). Πάντως τὸ ρῆμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐν προκειμένῳ, τὸ *נָשָׂא* (*masha*), δηλώνει στὰ δύο ἀγιογραφικὰ συγκείμενα (Ἐξόδ. 2, 10 καὶ *Β΄ Σαμουὴλ* [μασσ.] 22, 17 = *Ψαλμ.* 18, 16 [Ο΄ *Ψαλμ.* 17, 17 «προσελάβετό με ἐξ ὑδάτων πολλῶν»]) κυρίως τὴν πράξη τῆς ἄρσης, τῆς ἐξαγωγῆς ἀπὸ τὸ νερό, ἐνῶ σὲ συγγενικὲς γλῶσσες τὴν πράξη τοῦ πλυσίματος καὶ τοῦ καθαρισμοῦ. Ἰδωμένο, λοιπόν, ὡς μετοχή ἐνεργητικῆς σὲ Qal τὸ ὄνομα *Μωϋσῆς* ἐκφράζει κατὰ συνειρμὸν ὁμοηχίας τὸν ἐξαίροντα (αὐτὸν ποὺ θὰ ἀνασύρει ἀπὸ τὸ νερό) παρὰ τὸν ἐξαιρόμενον (αὐτὸν ποὺ ἀνασύρθηκε)¹⁶, ἂν καὶ ὀρισμένοι προτείνουν τὴν ἔμφαση στὸ ὑποκείμενο τῆς σωτηρίας τοῦ βρέφους Μωϋσῆ: *ἡ θυγάτηρ φαραὼ* αὐτὸν ἀνείλετο, διὸ καὶ ἐγενήθη *αὐτῇ* εἰς υἱόν, μετὰ τὴν ἐνδόμυχη ὑπόμνηση ἐνὸς ἀποσεσωπημένου δανείου ποὺ μέλλει κάποτε νὰ ἐπιστραφεῖ στὸν πραγματικὸ Κύριό του καὶ Θεό του.

Ὅμως καὶ ἡ ἔμφαση στὴν ἐνεργητικὴ διάθεση τοῦ προφητικοῦ ὀνόματος (*Moshe*) ἀντὶ τῆς παθητικῆς δὲν πρέπει νὰ καταργήσῃ τὴν ἀναγνωστικὴ λειτουργία ἢ τίς προθέσεις τοῦ ἱεροῦ συγγραφέα· ἕνα λογοπαίγνιο ὡς ὑπόθεση ἐργασίας εἶναι ἀνεκτό, ὅχι ὅμως καὶ μιὰ ἐπιβεβλημένη ἀκριβολογικὴ περιγραφή παράλληλα πρὸς τὸν ἀποκλεισμό τῆς πιθανότητος ἡ Αἴγυπτιὰ πριγκήπισσα νὰ γνώριζε τὴ γλώσσα τῶν ὑποδούλων Ἑβραίων. Ἐὰν μίλησε αἰγυπτιακά, δὲν ἀποκλείεται τὰ λόγια τῆς νὰ καταγράφτηκαν στὰ ἑβραϊκά, ἢ νὰ ἀποδόθηκαν ἀπὸ μεταγενέστερους «αὐτίκοις μάρτυρες» σὲ αὐτὴν λόγια πέραν τοῦ ὀνόματος ποὺ ἐκείνη ψέλλισε μπρὸς τὴν θεὰ τοῦ χαριτωμένου βρέφους στὴν καλαθούνα ἀπὸ πάπυρο. Τί κι ἂν ἐκείνη εἶπε στὰ αἰγυπτιακά «Θὰ τὸν φωνάξω Μωϋσῆ, ἐπειδὴ γεννήθηκε ἀπὸ τὸ νερό»; Ἡ μεταφορὰ τῆς φράσης τῆς σὲ ἑβραϊκὸ λογοπαίγνιο μετὰ ἐλάχιστες τροποποιήσεις κάλλιστα θὰ ἀποδιδόταν «... ἐπειδὴ τὸν ἀνέσυρα ἀπὸ τὸ νερό», οὕτως ὥστε νὰ ἀποδίδει αὐτὸ ποὺ παραμένει διαθήκη αἰώνιος εἰς μνήμην Μωϋσέως τοῦ θεόπτου: «¹¹ καὶ ἐμνήσθη ἡμερῶν αἰωνίων ὁ ἀναβιβάσας ἐκ τῆς γῆς τὸν ποιμένα τῶν προβάτων· ποῦ ἔστιν ὁ θεὸς ἐν αὐτοῖς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; ¹² ὁ ἀγαγὼν τὴν δεξιὰν Μωϋσῆν, ὁ βραχίον τῆς δόξης αὐτοῦ; κατίσχυσεν ὕδωρ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ ποιῆσαι ἐαυτῷ ὄνομα αἰώνιον» (Ἡσαΐας 63, 11-12).

Ὁ Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς (*Περὶ τῶν μετονομαζομένων*, 125-129) ἀναγνωρίζει στὴν προσωπικότητα τοῦ Μωϋσῆ μιὰ ἐρμηνευτικὴ πολωνυμία¹⁷: «¹²⁵ Τὸν δὲ ἀρχιπροφήτην συμβέβηκεν εἶναι πολωνύμων. ὁπότε μὲν γὰρ τοὺς χρησμοφδομένους χρησμούς ἐρμηνεύων ὑφηγεῖται, προσαγορεύεται Μωϋσῆς· ὁπότε δ' εὐχόμενος εὐλογεῖ τὸν λεόν, ἄνθρωπος θεοῦ (*Λευτ.* 33, 1)· ἡνίκα δὲ Αἴγυπτος τὰς ὑπὲρ τῶν ἀσεβηθέντων δίκας ἐκτίνει, τοῦ βασιλεύου-

16. Μετὰ τὴν στρουκτουραλιστικὴ ἀνάλυση κατὰ Lévi-Strauss ἀσχολήθηκε ὁ M. P. Carroll, “A Structuralist Exercise: The Problem of Moses’ Name”, *American Ethnologist* 12, 1985, σσ. 775-778 γιὰ τὴν ἐτυμολόγηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Μωϋσῆ παράλληλα μετὰ τὸν ἀκκαδικὸ μῦθο τοῦ θεοῦ πατέρα τοῦ Sargon Α΄, Akki, ὡς τοῦ «one who draws out (of water)» ἀντὶ τοῦ «one who is drawn out».

17. Βλ. V. Nikiprowetzky, “‘Moyses palpans vel liniens’: On Some Explanations of the Name of Moses in Philo of Alexandria”, στὸν τόμο F. E. Greenspahn, E. Hilgert & B. L. Mack (ἐπιμ.), *Nourished with Peace. Studies in Hellenistic Judaism in Memory of Samuel Sandmel*, Scholars Press, Atlanta, Ga., 1984, σσ. 117-142.

ντος τῆς χώρας Φαραὼ θεός (Ἐξόδ. 7, 1).¹²⁶ διὰ τί δέ; ὅτι τὸ μὲν νόμους μεταγράφειν ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἐντευζομένων ψηλαφῶντός ἐστι καὶ διὰ χειρὸς ἔχοντος αἰεὶ τὰ θεῖα καὶ ἀνακεκλημένου (Ἐξόδ. 24, 1) ὑπὸ τοῦ θεσπιφδοῦ νομοθέτου καὶ εἰληφότος παρ' αὐτοῦ μεγάλην δωρεάν, ἐρμηνείαν καὶ προφητείαν νόμων ἱερῶν· μεταληφθεὶς γὰρ Μωυσῆς καλεῖται λῆμμα, δύναται δὲ καὶ ψηλάφημα διὰ τὰς εἰρημένους αἰτίας.¹²⁷ τὸ δέ γε εὐχεσθαι καὶ εὐλογεῖν οὐκ ἔστι τοῦ τυχόντος, ἀλλ' ἀνθρώπου τὴν πρὸς γένεσιν μὴ ἑωρακότος συγγένειαν, προσκεκληρωκότος δὲ ἑαυτὸν τῷ πάντων ἡγεμόνι καὶ πατρί·¹²⁸ ἀγαπητὸν γάρ, εἴ τῳ ἐξεγένετο εὐλογιστὶα χρησθαι, τὸ δέ γε καὶ ἐτέροις περιποιεῖν τὸ ἀγαθόν, τοῦτο μείζονος καὶ τελειότερας ψυχῆς καὶ ὡς ἀληθῶς θειαζούσης ἢν ἐπάγγελμα, ἥς ὁ τυχὼν εἰκότως θεὸς κεκλησεται. θεὸς δὲ ὁ αὐτὸς οὗτος ἄτε σοφὸς ὢν καὶ διὰ τοῦτ' ἄρχων παντὸς ἄφρονος, κἂν εἰ τοῖς βασιλείοις σκῆπτροις ἐκεῖνος ἐφιδρύοιτο μεγαλαυχῶν καὶ διὰ τοῦτο οὐχ ἥκιστα.¹²⁹ βούλεται γὰρ ὁ τῶν ὅλων ἡγεμών, κἂν ἀφόρητα ἀδικοῦντές τινες μέλλωσι κολάζεσθαι, παραιτητὰς ἔχειν τοὺς ἐντευζομένους ὑπὲρ αὐτῶν, οἱ τὴν τοῦ πατρὸς ἴλεω δύναμιν ἀπομιμούμενοι μετριώτερον καὶ φιλάνθρωπότερον χρήσονται ταῖς τιμωρίαις· θεοῦ δὲ τὸ εὐεργετεῖν ἴδιον». Εἶναι τὸ κατὰλληλο ἀναγνωστικὸ «σημεῖο» νὰ μεταβοῦμε στὴν ἀρχαία ὀνοματολογικὴ παράδοση γιὰ τὰ Βιβλικὰ ὀνόματα¹⁸. Στὸ κουμρανικὸ ἔργο-διαθήκη *Ὁραμα τοῦ Ἀμραμ* (*Vision of Amram* = 4Q543-547) ποὺ εἶναι συνταγμένο σὲ ἀραμαϊκὴ γλώσσα, ὁ πατὴρ Ἀμραμ καλεῖ τὸν Ἀαρὼν καὶ τοῦ ζητεῖ νὰ φωνάξει τὸν מֹשֶׁה (4Q545 στ. 9) προφ. ὡς *Mal'akyah(u)* καὶ μεταφρ. «Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ βασιλιάς μου», λέξη ποὺ μᾶλλον πρέπει νὰ διαβαστεῖ ὡς κύριο ὄνομα ποὺ ἀναφέρεται στὸν Μωϋσῆ¹⁹. Ἀλλωστε, στὴ Βίβλο τὰ διπλὰ ὀνόματα (ἐβραϊστὶ καὶ ἀπὸ ἄλλο-εθνεῖς) δὲν εἶναι ἄγνωστα: παράδειγμα οἱ ἅγιοι Τρεῖς Παῖδες Σεδράχ, Μισάχ καὶ Ἀβδεναγώ, τῶν ὁποίων τὰ ἐβραϊκὰ ὀνόματα ἦταν Ἀνανίας, Μισαήλ καὶ Ἀζαρίας (Δαν. 1-3). Ἡ λέξη מֶלַךְ στὴν ἐβραϊκὴ Βίβλο ἔχει διαφορετικὴ σημασία στοὺς μετὰ τὴν ἐξορία προφήτες: στὸν Ἀγγαῖο (1, 13· πβ. *Ἡσαΐα* 44, 26 καὶ *Β' Χρον.* 36, 15) αὐτοαναφορικὴ (σὲ προφήτη), στὸν Ζαχαρία σημαίνει ἀπεσταλμένο τοῦ Θεοῦ καὶ στὸν Μαλαχία (2, 7), πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι τὸ ὄνομά του, δηλώνει τοὺς ἱερεῖς. Στὸ 4Q377 ἀπόσπ. 2.ii στ. 10-11 ὁ Μωϋσῆς παρουσιάζεται ὡς ἄνθρωπος / ἀπεσταλμένος τοῦ Θεοῦ. Ἰχνη τοῦ ὀνόματος τοῦ Μωϋσῆ μαρτυροῦνται σὲ ἰουδαιοχριστιανικὲς πηγές: στὸν Ψευδο-Φίλωνα (9, 16) «Melchiel», στὸν Κλήμεντα Ἀλεξ. *Στρωμ.* 1, 23, 153, 1 «Μελχι» καὶ στοὺς βυζαντινοὺς χρονογράφους Γεώργιο Σύγκελλο καὶ Γεώργιο Κεδρηνό «Μελχίας»²⁰.

18. Γιὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῶν Βιβλικῶν ὀνομάτων βλ. ἐνδεικτικῶς A. Strus, *Nomen-omen. La stylistique sonore des noms propres dans le Pentateuque*, στὴ σειρὰ AnBib. 80, Biblical Institute Press, Rome 1978· A. P. Ross, *Paronomasia and Popular Etymology in the Naming Narratives of the Old Testament*, διδακτ. διατριβή, Cambridge University, 1981· M. Garsiel, *Biblical Names: A Literary Study of Midrashic Derivations and Puns*, Bar-Ilan University Press, Ramat Gan 1991.

19. Βλ. R. Duke, “Moses’ Hebrew Name: The Evidence of the *Vision of Amram*”, *Dead Sea Discoveries* 14.1, 2017, σσ. 34-48 (παράλληλα μὲ τὴν ἑκδ. τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν K. Beyer, *Die aramäischen Texte vom Toten Meer*, ἑκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2004, σσ. 118-119).

20. Πβ. Φίλωνα Ἀλεξ. *Περὶ τοῦ βίου Μωϋσέως* 2, 2-3. Ὁ L. H. Feldman, “Philo’s View of Moses’ Birth and Upbringing”, *The Catholic Biblical Quarterly* 64, 2002, σσ. 258-281 σχολιάζει τὴ διατύπωση τοῦ Φίλωνος στὸ πλαίσιο τῆς παρουσίας τῶν βιογραφουμένων στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ κλασικὴ καὶ μετακλασικὴ βιογραφία ὡς ἰδεωδῶν

Ἐπομένως, ἡ ἐτυμολόγηση εἴτε ὡς σχῆμα λόγου εἴτε λαϊκὴ εἴτε ἐπιστημονικὴ, διαθέτει πρωτίστως ρητορικὴ λειτουργία μὲ ἐρμηνευτικὴ ἡχώ. Ἐν προκειμένῳ ἡ ἱερὴ παρονομασία, αὐτὸ τὸ ἐξεταζόμενο λογοπαίγνιο ποὺ στηρίζεται στὴν ὁμοηχία τῶν λέξεων ἢ στὴν παραπλήσια σημασία τους, ἀντὶ νὰ καταλήγει σὲ σύγχυση ὑποδεικνύει ἀλληγορικὴ ἔμπνοια ὀνοματολογικῆς διερεύνησης. Στὸ δοκίμιό του μὲ τὸν τίτλο «Poésie et pensée abstraite» ὁ Paul Valéry ἐπισημαίνει τὴν παραδοξότητα τοῦ ποιητικοῦ φαινομένου, κατὰ τὸ ὅποιο ἡ ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία συχνὰ προσπερνοῦμε τὶς λέξεις εἶναι ἐκείνη ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὶς καταλάβουμε ἐντελῶς²¹ –θὰ προσέθετα διαισθητικῶς–, καὶ ποὺ συνοψίζει μὲ τὸν δικό του τρόπο ὁ Kenneth Burke, γενικεύοντας ὅ,τι ὀνόμαζε «perspective by incongruity»²²: τὰ ὀνόματα τῆς ἱερᾶς ἱστορίας ἀκόμη καὶ στὶς ἀπλούστερες ἀφηγήσεις διανοίγουν νέες προοπτικὲς μὲ τὸ ἐνδόσιμο νὰ ἐγκύψουμε στὴ σημασία/ἐτυμολογία τους. Ἡ ἀσυνήθης χρῆση τοῦ ρήματος πᾶν μὲ τὴν ἔννοια «παίρνω, ἀρύομαι, σηκώνω, ἀντλῶ» στὴν ἀφήγηση τοῦ Μωϋσῆ καὶ τῆς ρύσεως τῆς Σεπφώρας ἀπὸ τοὺς κακοὺς ποιμένες (Ἐξόδ. 2, 16 καὶ 2, 19), ποὺ παραπέμπει σὲ μεταθετικὴ παρονομασία γιὰ τὸ κρυπτικὸ ἔτυμον πᾶν,²³ μὲ τὸν μελλοντικὸ ρόλο τοῦ λυτρωτῆ καὶ ἀπελευθερωτῆ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ χωρίο τῆς Ἐξόδου 3, 10 «καὶ ἐξάξεις τὸν λαόν μου τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐκ γῆς Αἰγύπτου», γίνεται περισσότερο παραδεκτὴ μὲ τὴν ἐπανάληψη τοῦ ἐπόμενου στίχου: Ποιὸς εἶμαι ἐγώ, ρωτᾷ ὁ Μωϋσῆς, ποὺ θὰ πάω στὸν Φαραὼ καὶ θὰ τοῦ ἀναγγείλω «ὅτι ἐξάξω τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐκ γῆς Αἰγύπτου»;

Στὴν ἐτυμολογία αὐτοῦ τοῦ προφητικοῦ ὀνόματος λανθάνει μείζων παρονομασία ὑψηλοῦ ρητορικῆς: προφητικῆς χροιάς, βασιλικὸ ἡρωϊκὸ χαρακτῆρα, ἱερατικῆς προελεύσεως καὶ λυτρωτικῆς σήμανσης. Γιὰ νὰ μὴ νομίζουν κάποιοι ὅτι ἡ ἀρχαία λογοτεχνικὴ θεωρία ὑποκλίθηκε μπρὸς στὴ μετανεωτερικὴ ἀδολεσχία ἀφηγηματολογικῶν συμβάσεων... Ἀλλὰ προτιμῶ τὴν ποιητικὴ ἀποφώνηση τοῦ Μεγάλου Κανόνος μὲ κατανυκτικὴ ἀναγωγή: «Τοῦ Μωσέως ἤκουσας τὴν θίβην, ψυχὴ».

βασιλικὸ ἡρωϊκὸ χαρακτῆρα. Βλ. ἐπίσης Th. Römer, “Moïse: un héros royal entre échec et divinisation”, στὸν τόμο P. Borgeaud, Th. Römer & Y. Volokhine (ἐπιμ.), *Interprétations de Moïse: Égypte, Judée, Grèce et Rome*, ἐκδ. Brill, Leiden & Boston 2010, σσ. 187-198.

21. *Oeuvres*, 2τομῃ ἐκδ. Jean Hytier, στὴ σειρὰ Pléiade, ἐκδ. Gallimard, Paris 1957 (ἐδῶ: τόμ. I, 1317).

22. Τίτλος βιβλίου του (A Midland Book/Indiana University Press, Bloomington, IN, 1964).

23. H. Marks, “Biblical Naming and Poetic Etymology”, *Journal of Biblical Literature* 114, 1995, σσ. 21-42 (βλ. στὶς σσ. 29-33 γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ Μωϋσῆ).

ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΙΑ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΩΝ. ΒΛΑΧΟΣ

Φιλολόγος Μ. Εκπαιδύσεως, τ. Γεν. Έπθεωρητής

Μὲ ἀφορμὴν τὸ δημοσίευμα τῆς «Ἑστίας» τῆς 24ης Μαΐου ἐ.ἔ. «Στὴν Γαλλία ἐπενδύουν στὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ» μὲ διαπίστωσιν ὅτι «πέρα τῆς χρηστικῆς ἀξίας τῆς γλώσσας, ἀδιαμφισβήτητον γεγονὸς ἀποτελεῖ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γραμματεία, ἀρχαία καὶ νέα, ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἀριστουργήματα ποὺ ἡ διδασκαλία τοὺς βελτιώνει τὸν ἄνθρωπο κάθε Χώρας ὡς πολίτη τοῦ κόσμου» ἐπιχειρεῖται συνοπτικὴ ἀναφορὰ εἰς τὰ παρ' ἡμῖν κρατοῦντα.

Μὲ τὴν ἐπιπολαίαν καὶ ἀνερμάτιστον ἄποψιν ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι νεκρὰ καὶ δὲν προσφέρει εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν Ἑλληνοπαίδων, παλαιότερον κατηργήθη ἐπὶ τι διάστημα ἢ ἐκ τοῦ πρωτοτύπου διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων κειμένων. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀστοχίας ἐπαναφορᾶς των, ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος εἶναι ὑποτονικὴ καὶ χρονικῶς περιορισμένη, μὲ συνέπειαν τὴν εἰς ἑλληνομάθειαν ὑστέρησιν τῶν νέων μας.

Ὅμως ἡ ἀνάπτυξις τῆς «κριτικῆς σκέψεως» τῶν νέων, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται εὐρὺς λόγος, συμπορεύεται καὶ ἀναπτύσσεται μὲ τὴν συνάντησίν των μὲ τὸν ἀρχαῖον λόγο, τὴν ἀντιμετώπισιν δηλαδὴ τῆς γλώσσης, διὰ νὰ ἀκολουθήσῃ διὰ τῆς οἰκειώσεως μὲ αὐτὴν ἡ κατανόησις καὶ κάρπωσις τοῦ περιεχομένου τῶν κλασσικῶν κειμένων.

Τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά, μορφή (γλῶσσα) καὶ περιεχόμενον, συνιστοῦν ἀρραγῇ ἐνότητα. Τὸ πυκνὸν ὕφος τοῦ ἀρχαίου λόγου καὶ ἡ προσπάθεια τῶν μαθητῶν, καταλλήλως καθοδηγουμένων, διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου συνιστοῦν ἀναντικατάστατον παιδευτικὴν διεργασίαν, ἡ ὁποία διευρύνει τὸ πνεῦμα καὶ εὐχεραίνει τὴν γλωσσικὴν των συγκρότησιν.

Ἐξ ἀντιθέτου ἀπόδειξιν τῆς ἀξίας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης συνιστᾷ τὸ γεγονὸς ὅτι γενομένη ἐπὶ τι διάστημα ἢ εἰσαγωγὴ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἐκ μεταφράσεως εἰς τὸ Γυμνάσιον, ἀπέληξεν εἰς πλήρη ἀποτυχίαν καὶ εὐτελισμὸν τοῦ μαθήματος. Μὲ τὴν κατάργησιν τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν καὶ τὰ Νέα Ἑλληνικὰ ἐπτώχευσαν.

Τὰ ἐκ μεταφράσεως διδασκόμενα κείμενα παιδευτικῶς ἠυτελίσθησαν καὶ εἰς προσφορὰν ἀπέληξαν πτωχότερα καὶ τῶν δευτερευούσης σημασίας νεοελληνικῶν κειμένων. Τοῦτο ἀντελήφθη καὶ ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐκ μεταφράσεως διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Ὑπουργὸς τότε τῆς Ἑθνικῆς Παιδείας καὶ εἶχε τὴν ἐντιμότητα νὰ παραδεχθῇ καὶ διὰ δημοσιεύματος τὸ σφάλμα του.

Τὴν χρησιμότητα καὶ τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην διατηρήσεως καὶ τόνώσεως τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν κατανοοῦν καὶ οἱ νέοι. Τοιοῦτοτρόπως, κατὰ τὴν σύνοδον τῆς Βουλῆς τῶν Ἐφήβων τὴν 11ην Ἰουλίου 2016, σθεναρῶς καὶ δι' ἐπιχειρημάτων ὑπεστήριξαν καὶ ἥξιώσαν τὴν ἐνίσχυσίν της, παρόντος τοῦ κ. Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας.

Περαιτέρω, τὸ ὑπὸ τινων προβαλλόμενον ἐπιχείρημα ὅτι «οἱ πιστοὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν

δὲν καταλαβαίνουν τίποτε», εἶναι εὐτελὲς ἐπιχείρημα. Κατὰ τὰς εἰς τοὺς Ἱεροὺς Ναοὺς ἱεροτελεστίας τεκμηριώνεται εἰς ὅλην τὴν μεγαλοπρέπειαν ἢ ἐνεργὸς παρουσία ζώσης τῆς ἐνιαίας ἑλληνικῆς γλώσσης. Τὰ εἰς ἀρχαῖον λόγον ἐμμελῶς ἀποδιδόμενα ὕμνογραφικὰ κείμενα, τὰ εἰς ἀπλουτέραν μορφήν ἀναγνώσματα (Εὐαγγέλιον, Ἀπόστολος) καὶ τὸ εἰς νεο-ἑλληνικὴν γλῶσσαν, «καθαρεύουσαν» ἢ «δημοτικὴν» ἀναλόγως τῶν προτιμήσεων τοῦ ἱεροκῆρυκος κήρυγμα, συνθέτουν ἐναρμόνιον σύνολον τῆς ζώσης ἑλληνικῆς γλώσσης, ἢ ὁποία κατανύσσει τὴν ψυχὴν τῶν ἐκκλησιαζομένων, ἀσμένως τὴν ἀποδέχονται καὶ τὴν κατανοοῦν ἀπολύτως, εὐεργετικῶς ἐπενεργούσης καὶ τῆς διαισθήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἢ κατανυκτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Θείας Λειτουργίας συντείνει.

Ἡ Ἑλληνικὴ Γλῶσσα εἶναι ἐνιαία καὶ συνεχὴς ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον, μὲ ἐξελικτικὰς διὰ τῶν αἰώνων μορφάς. Εἰς αὐτὴν ἐποιήθησαν τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη, ἔγραψαν τὰ ἔργα τῶν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, φιλόσοφοι καὶ ἱστορικοί, καὶ οἱ μεγάλοι ποιηταί, οἱ συνθέται ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, οἱ βαζαντινοὶ ἱστοριογράφοι καὶ οἱ λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ νεοἑλληνες λογοτέχνη καὶ ἐπιστήμονες.

Ἡ «καθαρεύουσα» καὶ ἡ «δημοτικὴ» δὲν εἶναι γλῶσσαι, ὅπως σκοπίμως ἢ ἐξ ἀγνοίας χαρακτηρίζονται, ἀλλὰ μορφαὶ τῆς ἐνιαίας νεοἑλληνικῆς γλώσσης. Ὁ ὅρος δὲ «καθαρεύουσα», τὸν ὁποῖον ἀποστέργουν πολλοί, ὑποδηλώνει τὴν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν ἐπαινετὴν προσπάθειαν τῶν λογίων νὰ «καθάρουν τὴν γλῶσσαν ἀπὸ τὰ ὀθνεῖα στοιχεῖα», νὰ τὴν ἀπαλλάξουν, δηλαδὴ, ἀπὸ λέξεις καὶ φράσεις, αἱ ὁποῖαι εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν κατὰ τὸ τετρακοσιετὲς διάστημα τῆς δουλείας.

Τὴν ἐνότητα τῆς γλώσσης ἀποδεικνύει τὸ γεγονὸς ὅτι, ὅταν προκύπτῃ ἡ ἀνάγκη διαπλάσεως νέων λέξεων ἢ ἐπιστημονικῶν ὄρων, προσφεύγομεν εἰς τὸν ἀκένωτον θησαυρὸν τῆς ἀρχαῖζουσας ἢ καὶ αὐτῆς τῆς ἀρχαίας γλώσσης, διότι διαθέτουν δυνατότητα ἐκφράσεως μὲ ἐνάργειαν, σαφήνειαν καὶ ἐννοιολογικὴν πληρότητα.

Ἄλλωστε, κατὰ τὴν γενομένην εἰς τὴν ἐποχὴ μας «γλωσσικὴν μεταρρύθμισιν» καθωρίζετο «ἡ χρῆσις τῆς νεοἑλληνικῆς γλώσσης χωρὶς ἀκρότητες», δηλαδὴ μιᾶς μορφῆς ἀπλουστευμένης καθαρευούσης.

Ἀτυχῶς ἡ γλῶσσα «ἐκακοποιήθη» κατὰ τὸ πρῶτον διάστημα ἀπὸ «νεοφωτίστους» καὶ ἀφέθη ἔρμαιον, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναγράφονται ἀνελλήνιστοι διαφωτιστικαὶ ἐπεξηγήσεις καὶ εἰς τὴν τηλεόρασιν, καὶ νὰ ἀκούωνται καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς κακόζηλα νεοἑλληνικά.

Ἄς ἀφήσωμεν τὴν γλῶσσαν νὰ ἐξελίσσεται ἀβιάστως κατὰ τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις, καλύπτουσιν τὰς ἀνάγκας τοῦ παρόντος, ὑποχρεομένην νὰ κινῆται πρὸς τὸ παρελθὸν δι' ἐμπλουτισμὸν καὶ μὲ εἰσδοχὴν καὶ νέων στοιχείων πορευομένην πρὸς τὸ μέλλον, χωρὶς παρεμβάσεις καὶ ἰδεολογικοὺς ἀκροβατισμούς. Ἄλλωστε, καὶ τὰ ἐκ ξένων γλωσσῶν παραλαμβανόμενα στοιχεῖα ἀφομοιώνονται ἀπολύτως καὶ ἐντάσσονται εἰς τὸν γλωσσικὸν θησαυρὸν τῆς κατὰ τὴν ἀρχαίαν ρῆσιν «πᾶν ὅ,τι ἂν ἀπὸ τῶν βαρβάρων (τῶν ξένων) οἱ Ἕλληνες παραλάβωσι, κάλλιον τοῦτο εἰς τὸ τέλος ἀπεργάζονται».

Ἡ πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν ἀβιάστον κίνησις τῆς γλώσσης εἶναι δημιουργικὴ. Εἰς τὴν γλῶσσαν, κατὰ παλαιὰν ἑκφρασιν, «ἡ ὁδὸς ἄνω κάτω εἶναι μία». Τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά ὡς πηγὴ ἐμπνεύσεως καὶ πνευματικοῦ ἀνεφοδιασμοῦ μᾶς δίδουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀνεβαίνωμεν ὑπερήφανοι τὰς χιλιετηρίδας.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΠΟΝΗΜΑ ΥΜΝΩΝ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ ΔΡΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΜΟΥΣΟΥΡΑ

Ρ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Μ. ΜΠΟΥΣΙΑΣ

Μέγας Ύμνογράφος τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας

Τὸ ἐρμηνευτικὸ πόνημα «Χριστὸς γεννᾶται. Ἐρμηνεῖα Ὑμνων Ἀκολουθίας Χριστουγεννίων ἦτοι τῶν δύο ἀσματικῶν Κανόνων καὶ ἄλλων τροπαρίων τῆς ἐορτῆς», τοῦ δρος Διονυσίου Μούσουρα ἀποτελεῖ ἐργῶδες σύγγραμμα, ἀπὸ αὐτὰ ποὺ δὲν μπορεῖ εὐκόλα κανεῖς νὰ συγγράψει. Ὅπως «ὕμνους ὑφαίνειν συντόνως τεθηγμένους ἐργῶδές ἐστι» κατὰ τὸν ἱαμβικὸ χριστουγεννιάτικο Κανόνα, ἔτσι καὶ ἐργῶδες ἐγχείρημα ἀποτελεῖ ἡ μετάφραση τῶν ὕμνων αὐτῶν στὴν καθομιλουμένη. Καὶ ὅπως τὰ παλιὰ χρόνια δὲν ἦταν εὐκόλο σὲ κάθε ἄνθρωπο νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν εὐποροῦσα Κόρινθο λόγῳ τοῦ ὑψηλοῦ κόστους διαμονῆς σὲ αὐτὴ τὴν πόλιν καὶ ἔλεγαν «οὐ παντὸς πλεῖν ἐς Κόρινθον», ἔτσι καὶ σήμερα δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ συγγράψει κανεῖς ἓνα ἐρμηνευτικὸ ἔργο τῆς πνευματικῆς ἀρτιότητος τοῦ Διονυσίου Μούσουρα.

Ὁ συγγραφεὺς σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίον καταθέτει ψυχὴ καὶ τὸ νοιώθει ὁ ἀναγνώστης του, ὁ ὁποῖος τὸ ἀπολαμβάνει εὐφραινόμενος μαζὶ μὲ τοὺς ὡραιότατους Χριστουγεννιάτικους ὕμνους τῶν δύο ὁμοστέγων ἀδελφῶν, τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ, Ἐπισκόπου Μαΐουμᾶ, τοῦ Ἀγιοπολίτου, καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Διδάκτωρ φιλόλογος, καὶ μάλιστα εὐλαβέστατος, καὶ γνώστης ἄριστος τόσο τῆς ποιητικῆς γλώσσας τῶν ὕμνων τῆς Ἐκκλησίας μας, ὅσο καὶ τῆς μουσικῆς ἀποδόσεώς τους, ὁ συγγραφεὺς κατέβαλε κάθε δυνατὴ προσπάθεια, μὲ ἀπόλυτο σεβασμὸ στὴν ἔννοια τοῦ πρωτοτύπου, νὰ μᾶς μεταφέρει στὴ χριστουγεννιάτικη ποιητικὴ ἐξυμνητικὴ καὶ δοξολογικὴ διάθεση τῶν μεγάλων ποιητῶν τῶν ὕμνων αὐτῶν. Πυξίδα του εἶχε τὸν Ἅγιο Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη, τὸ ταμεῖο αὐτοῦ τῆς χάριτος, τὸν ἅγιο τῆς νοερᾶς προσευχῆς, τῆς συνεχοῦς θείας μεταλήψεως καὶ τῆς φιλοκαλικῆς νηπτικῆς θεολογίας.

Ὁ ἀκατάβλητος ἐρμηνευτὴς, πνευματοκίνητος καὶ αὐτός, κατέβαλε κάθε προσπάθεια, γιὰ νὰ μᾶς δώσει ζωντανές τις εἰκόνες τῶν ὕμνων στὴ σύγχρονη γλώσσα, τὴν γλώσσα τῶν μαστιζομένων ἀπὸ λεξιπενία Νεοελλήνων, τὴν ἄτονη καὶ ἀπνευματίστη, κατὰ τὰ λόγια τοῦ φιλοσόφου Κωνσταντίνου Τσάτσου. Κατάφερε νὰ μᾶς δώσει εἰκόνες ποὺ τέρπουν, εὐφραίνουν, ἡρεμοῦν, ἀναπαύουν, ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα ἀφήνουν τὸ πνεῦμα νὰ πετάξει ψηλά, νὰ βρεθεῖ νοητικὰ κοντὰ στοὺς μεγάλους μελωδοὺς τῆς Ἐκκλησίας μας, τὸν Κοσμᾶ καὶ τὸν Ἰωάννη, καὶ κοντὰ στὴ φάτνη τοῦ δι' ἡμᾶς σαρκωθέντος Θεοῦ Βρέφους καὶ μαζὶ μὲ τοὺς Ἁγίους Ἀγγέλους νὰ Τὸ δοξολογήσει ψάλλοντας: «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία».

Μετὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς θεσπίσεως τῆς Ἐορτῆς τῶν Χριστουγέννων, τὸ ὁποῖο παραθέτει ὁ συγγραφεὺς στὸ βιβλίον αὐτό, μᾶς εἰσάγει στοὺς δύο χριστουγεννιάτικους Κανόνες, τὸν πεζὸ τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ, Ἐπισκόπου Μαΐουμᾶ, ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸν γνωστὸ καὶ πολὺ ἀγαπητὸ Εἰρμὸ «Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε», καὶ τὸν ἱαμβικὸ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸ μελωδικώτατο «Ἐσῶσε λαὸν θαυματοργῶν Δεσπότης, ὕγρον

θαλάσσης, κῦμα χερσώσας πάλαι». Καὶ οἱ δύο Ἅγιοι αὐτοὶ καὶ θεόπνευστοι ὕμνογράφοι εἶναι ἐμπνευσμένοι στοὺς ὕμνους τῶν Κανόνων τοὺς ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, χρησιμοποιοῦντας χρόνο ἐνεστῶτα στοὺς ὕμνους τοὺς, ὅπως ἔπραττε ὁ Μεγάλος ἐκεῖνος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ναζιανζηνός. Μὴ λησμονοῦμε ὅτι στὸν χωροχρόνο τῆς πίστεως δὲν ὑπάρχει παρελθόν, ἀφοῦ ὁ «Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας» (Ἑβρ. ιγ' 8) καὶ ὁ ἐνεστὼς δείχνει ὅτι τὸ σήμερον εἶναι παρατεινόμενο, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Κύριός μας στοὺς αἰῶνες. Αὐτὸ ἄλλωστε τὸ βλέπουμε σὲ ὅλα τὰ τροπάρια τῶν μεγάλων ἑορτῶν, ὅπως: «Σήμερον γεννᾶται ἐκ Παρθένου», «Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ Ξύλου».

Δὲν μᾶς ἐρμηνεύει ὁμως μόνο μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια καὶ γλαφυρότητα ὁ κ. Διονύσιος Μούσουρας τοὺς Χριστουγεννιάτικους Κανόνες, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ σὲ ἄλλα ὕμνογραφικὰ κείμενα, μὲ σκοπὸ νὰ μπορεῖ ὁ ἀναγνώστης νὰ παρακολουθήσει σχεδὸν ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τὸν Ὅρθρο τῆς μεγάλης ἑορτῆς τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως καὶ νὰ ἐπικοινωνήσῃ καλύτερα μὲ κείμενα μεγάλης ποιητικῆς ἀξίας.

Τὰ σχόλια ποὺ συνοδεύουν ὡς ὑποσημειώσεις τὴν ἐρμηνεῖα τῶν ὕμνων καὶ στοχεύουν νὰ βοηθήσουν τὸν κάθε πιστὸ νὰ διεισδύσῃ στὶς μεγάλες ἀλήθειες τῆς πίστεώς μας εἶναι παρμέ- να ἀπὸ τὸ *Ἑορτοδρόμιον* τοῦ Ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (ἀνατύπωσις τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεως τοῦ 1836) καὶ ἀπὸ τὸ ἐπίσης λεγόμενο *Ἑορτοδρόμιον*, τόμος Β' τῆς μακαριστῆς μοναχῆς Ἀνθούσης (ἐκδοσις τῆς ἐν Πάτμῳ Ἱερᾶς Κοινοβιακῆς Μονῆς «Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου», Ἀθῆναι 1995).

Γράφει στὸ προλογικὸ τοῦ σημείωμα ὁ φιλόπονος, Ὁρθοδοξώτατος, μουσικολογιώτατος, φιλαγιώτατος διδάσκαλος ὅλων μας, ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς καὶ λογοτέχνης Π.Β. Πάσχος, γιὰ τὴν ἐργασία αὐτὴ τοῦ Διονύση Μούσουρα:

«Ἡ ἐρμηνεῖα τῶν Κανόνων καὶ τῶν ἄλλων κειμένων γίνεται μὲ βάση τὰ τροπάρια τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, μὲ ὅλες τὶς φιλολογικὲς καὶ ὕμνολογικὲς παρατηρήσεις τοῦ καλοῦ καὶ πιστοῦ φιλόλογου γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ὕμνων, καθὼς καὶ τὸν ἀπαραίτητο σχολιασμὸ τῶν δυσκόλων λέξεων καὶ φράσεων».

Ὁ κ. Μούσουρας στὴν ἐρμηνευτικὴ του ἀπόδοση στηρίζεται κυρίως, καθὼς προείπαμε, στὸ πολῦτιμο βιβλίον τοῦ ἁγίου Νικοδήμου «*Ἑορτοδρόμιον, ἧτοι ἐρμηνεῖα εἰς τοὺς ἀσματικὸς Κανόνας τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν*», ἡ συγγραφή τοῦ ὁποίου περατώθηκε τὸ 1806 στὴν Καψάλα τοῦ Ἀγίου Ὁρους, ἐκεῖ ὅπου τότε ἀσκήτευε ὁ Ἅγιος. Χρησιμοποιεῖ σύγχρονες γλωσσικὲς καὶ φιλολογικὲς πηγές γιὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη, ἀλλὰ δὲν ἀπομακρύνεται ποτὲ ἀπὸ τὶς θέσεις τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν Ἁγίων Πατέρων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μας. Ἄξιός ὁ μισθός του!

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ Ο ΕΞ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ ΟΔΗΣΣΟΥ ΚΑΙ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΣ

Γενικός Γραμματεὺς τοῦ Λουριδείου Ἰδρύματος

Ο Κ. Οικονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων¹, μετὰ τὴν ἄφιξί του στὴν Ὁδησσό, ὡς πρόσφυγας, θεωρήθηκε ὡς τὸ ἀρμόδιον πρόσωπο γιὰ τὴν ἐνίσχυσι τῶν πνευματικοκοινωνικῶν ἐνεργειῶν, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ σχετικὰ κείμενα² τῆς ἐποχῆς, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς «Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρείας» καὶ τοῦ «Ἑλληνικοῦ (Αὐτοκρατορικοῦ) Κομιτάτου».

Κατὰ τὸ χρόνο ποὺ ὁ Κ. Οἰκονόμος ἐκφωνοῦσε στὴν Ὁδησσὸ τοὺς περιφήμους Λόγους³ του, προκειμένου νὰ ἐνδυναμώσῃ καὶ νὰ κινήσῃ τοὺς ὁμογενεῖς τῆς διασπορᾶς ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀλλογενεῖς πρὸς ἐνίσχυσι τοῦ Ἀγῶνος, ἠθικὰ καὶ οἰκονομικά, στὴν πόλι αὐτὴ παρετηρεῖτο μιὰ ἐντονὴ κινητικότητα στοὺς κόλπους τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Σκοπὸς αὐτῆς τῆς κινήσεως ἦταν ἡ μεταρρύθμισις τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, σύμφωνα πρὸς τὴν νέα κατάστασι τῶν πραγμάτων.

Εἰδικώτερα, ἐπειδὴ «τὰ ἑκατομύρια τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν», σημειώνει ὁ Σακελλάριος Σακελλάριος, «ἐξηντλήθησαν κατὰ τὴν ἀτυχῇ ἐκστρατείαν τοῦ ἀρχιστρατήγου Ὑψηλάντου, γογγυσμὸς καὶ ἀδιαφορία κατέλαβεν τοὺς πάντας. Τοῦτου ἕνεκεν τὰ πράγματα ἀπῆλθον τὴν μεταρρύθμισιν τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν καὶ τὴν λήψιν μέτρων πρὸς περίθαλψιν τῶν ἐν ἀπορίᾳ καὶ ἀνάγκῃ εὐρισκομένων ἀδελφῶν, πρὸς βοήθειαν τῶν ἐν τῇ πατρίδι ἀθλούντων καὶ προμαχομένων ἀδελφῶν πρὸς συντήρησιν τῶν 5.000 ἀγωνιστῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον καταφύγει εἰς Ὁδησσὸν καὶ Κισνόβιον, καὶ τοῦ στόλου, ὅπως χρησιμεύωσιν εἰς νέαν ἐκστρατείαν, πρὸς συνένωσιν τῶν κατὰ πᾶσαν χώραν καὶ πόλιν τῆς ῥωσίας εὐρισκομένων Γραικῶν καὶ ξένων φιλελλήνων, ὅπως συνδράμωσι καθ' ὃ ἕκαστος ἔχει καὶ προαιρεῖται»⁴.

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν συγκροτήθηκε τὴν 1ῃ Αὐγούστου τοῦ 1821, Γενικὴ Συνέλευσις τῶν ἐν Ὁδησσῷ Γραικῶν, στὴν ὁποία ἐκλέχθησαν Ἔφοροι: ὁ Γρηγόριος Ἰ. Μαρασλῆς, ὁ Ἰωάννης Ἀμβροσίου, ὁ Ἀλέξανδρος Μαῦρος, ὁ Μιχαὴλ Νάζος, ὁ Βαϊανὸς Παλαιολόγος καὶ ὁ Κυριακὸς Κουμπάρης, ἡ δὲ Φιλικὴ Ἑταιρεία μετωνομάσθηκε σὲ «Γραικικὴ Φιλανθρωπικὴ Ἑταιρεία Ὁδησσοῦ».

1. Ἰωάννης Δ. Μπουγάτσος, *Σελίδες ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων*, περ. «Φιλογένεια», τ. Θ', τεῦχος 1 (2007).

2. Ἀρχεῖον Κ. καὶ Σ. Οἰκονόμου, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Φ. III, 183, 184/25-4-1822, 185/10-7-1822. 186/8-7-1822. *Αἰὼν* 1516/22-4-1857.

3. Ἰωάννης Π. Βόζος, *Λόγοι ἐκκλησιαστικοὶ ἐκφωνηθέντες ἐν τῇ Γραικικῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ὁδησσοῦ, κατὰ τὸ ΑΩ-ΚΑ'-ΑΩΚΒ (1821-1822) ἔτος, ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου, τοῦ ἐξ Οἰκονόμων γενεαλογουμένου*, ἐν Βερολίνῳ ΑΩΔΓ (1833).

4. Σακελλάριος Γ. Σακελλάριος, *Φιλικὴ Ἑταιρεία ἐν Ὁδησσῷ*, 1909, σ. 270.

Οι διάφορες κοινότητες αναγνώρισαν την Έφορίαν Όδησσοῦ, ὡς προσωρινή κυβέρνησι παίρνοντας ἀπ' αὐτὴ ὁδηγίες γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἱκετηρίου Πρεσβείας στὴν Πετρούπολι ἢ ἄλλο βασίλειο.

Ἡ δρᾶσις τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρείας διήρκεσε πέντε περίπου μῆνες, ἀπὸ τὴν 1η Αὐγούστου μέχρι τὴν 26 Δεκεμβρίου 1821, ὁπότε καὶ διαλύθηκε. Τοῦτο τὸ ζήτησε ὁ τότε Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας κόμης Κ. V. Nesselrode⁵ ἀπὸ τὸν Γενικὸ Διοικητὴ τῆς Νότιας Ρωσίας κόμη Α. F. de Langeron⁶. Τὸ σχετικὸ δὲ κείμενο⁷, τὸ ὁποῖο ἀπεστάλη πρὸς τοὺς ἐφόρους τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Ρωσίας, εἶχε ὡς ἐξῆς: «Ἐπειδὴ σήμερον ὁ ἐδῶ ἐξοχώτατος Κόμης κύριος Α. Λαντζερὼν διὰ ζώσης φωνῆς μᾶς ἐπρόσταξε τὸ νὰ διαλύσωμεν τὸ φιλανθρωπικὸν τοῦτο κατάστημα καὶ νὰ τὸ κοινοποιήσωμεν εἰς τοὺς ἐδῶ εὐρισκομένους ἀπόρους ἀδελφούς μας, ἵνα προστρέξουν εἰς τὸ ἐξῆς εἰς τὸ ἐδῶ συστηθὲν Σεβαστὸν Αὐτοκρατορικὸν Κομιτᾶτον καὶ νὰ ζητήσουν παρ' αὐτοῦ τὴν βοήθειαν, διὰ τοῦτο ὅπως εὐπειθεῖς εἰς τὴν ἀνωτάτην προσταγὴν, τὸ διαλύομεν ἀμέσως». Προσέτι διέταξε καὶ τὴν αὐστηρὴ παρακολούθησι τῶν μελῶν της, καθ' ὅτι ἡ Ρωσικὴ πολιτικὴ θεωροῦσε τὴν Φιλανθρωπικὴ Ἑταιρεία ὡς πολιτικὴ ὀργάνωσι μὲ πρόσχημα ἀγαθοεργοῦ Ἑταιρείας.

Παράλληλα, ὡς δηλώνεται στὸ ἀνωτέρω κείμενο, ἰδρύετο τὸ «Ἑλληνικὸν (Αὐτοκρατορικὸν) Ἐπικουρικὸν Κομιτᾶτον», πρὸς συμπαράστασι καὶ ἐπιχορήγησι τῶν Ἑλλήνων ποὺ κατέφευγαν στὴ Ρωσία ἀπὸ τὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Ὁ Κ. Οἰκονόμος ποὺ βρισκόταν τότε στὴν Ὁδησσό, ἐποχὴ τῶν μεταρρυθμίσεων αὐτῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, καὶ τῆς ὅλης δραστηριότητος τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων ὑπὲρ τῶν μαχομένων στὴν Ἑλλάδα, δὲν ὑπῆρξε θεατῆς, ἀλλὰ ὅπως διαπιστώθηκε ἀπὸ τὰ γεγονότα ποὺ ἀκολούθησαν, ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ πρόσωπα τῆς κινήσεως αὐτῆς.

Τὸ ὄνομά του εὐθὺς ἀμέσως ἀκούσθηκε ὄχι ἀπλῶς ὡς ἓνα μέλος τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς ποὺ ἐστάλη ἀπὸ τὴν Φιλανθρωπικὴ Ἑταιρεία στὴν Πετρούπολι, ἀλλὰ καὶ ὡς πρῶτο μέλος αὐτῆς.

Εἰδικότερα, ἡ Έφορία τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρείας ἀποφάσισε νὰ στείλῃ «Δεπουτᾶτους» ἢ «Δεπουτασιόνα» ἢ, ὅπως ὠνομάζετο, «Ἰκετήριον Πρεσβείαν» στὶς διάφορες αὐλὲς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Πετροπόλεως.

Στὴν Πετρούπολι ἀποφασίστηκε νὰ σταλοῦν οἱ Μιχαὴλ Νάζος καὶ Δημήτριος Σχινᾶς μὲ συστατικὰ γράμματα πρὸς τὸν πρίγκιπα Galitzin, τὸν Strogonoff, τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια, τὸν Ἀλέξανδρο Στούρτζα, καὶ τὸν Παναγιώτη Βαρβάτη. Ὡς τρίτος δὲ «Δεπουτᾶτος» ἐξελέγη παμψηφεὶ ὁ Παναγιώτατος Εἰρηνοπόλεως καὶ Βατοπεδίου Γρηγόριος. Ὁ Εἰρηνοπόλεως ὁμως λόγῳ ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν ὡς πρὸς τὴν ἔκδοσι τοῦ διαβατηρίου, παραιτήθηκε. Ἡ παραίτησις αὐτὴ δημιούργησε ὑπόνοιες, ποὺ διαλύθηκαν μὲ τὴν παρέμβασι τοῦ Στούρτζα, καὶ ποὺ εἶχαν ὡς συνέπεια τὴν ἐκλογὴ στὴν θέσι του, τοῦ Κ. Οἰκονόμου. Ἡ ἐκλογὴ του ὁμως ἔγινε αἰτία δυσμενῶν σχολίων στὴν Ὁδησσὸ σὲ βάρος τοῦ Κ. Οἰκονόμου, λεγόντων ὅτι τὸ

5. Θ. Βελιανίτης, *Νέσσελροντ, Κάρολος-Ροβέρτος*, ΜΕΕ, τ. ΙΗ', σσ. 210-211.

6. *Σωζ. Φιλ.*, σσ. 370-377.

7. Σακελλάριος Γ. Σακελλάριος, *ὁπ.π.*, σ. 269.

μόνο πλεονέκτημά του ήταν «ή εὐροια τοῦ λόγου», μὴ δυναμένη νὰ ἀναπληρώσῃ τὰ σπάνια προτερήματα τοῦ Εἰρηνοπόλεως «ὡς ὁ ἄμειπτος βίος, καὶ ἀπ' αὐτὸν τὸν Μῶμον» πρὸ πάντων δὲ ὁ εἰλικρινὴς καὶ διάπυρος ζῆλος τοῦ ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖο ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Κ. Οἰκονόμου εἶναι ὅτι οἱ μετ' ἐπιφυλάξεων πολλῶν τοποθετήσεις τῶν Ἐφόρων τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρείας τῆς Ὁδησοῦ ἔναντι τοῦ Κ. Οἰκονόμου δὲν ἐπηρέασαν αὐτὸν καθόλου στὶς φιλικές του σχέσεις μ' ὅλους αὐτοὺς καὶ τοὺς διακεκριμένους ὁμογενεῖς αὐτῶν τῶν χρόνων, γεγονός τὸ ὁποῖο διαπιστώνεται κυρίως ἀπὸ τὴν συνεργασία του μ' αὐτούς, ὡς ἐκπροσώπου τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Κομιτάτου, ὑπογράφοντος τὴν σχετικὴν ἐπιστολή.

Εἰδικώτερα ὁ Κ. Οἰκονόμος «κατὰ προτροπὴν τοῦ λαμπροῦ καὶ ἀξιαγάστου πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου Νικολαΐδου τοῦ Γαλιτσήνου»⁸ ὅπως ἀναφέρει ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος «ἔγραψε πρὸς πάντας τοὺς ἐν Ρωσία Ἑλληνας ἐμπόρους προτρεπτικὰς ἐπιστολάς»⁹, τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου.

Σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστολὴ-ἐγκύκλιο ἀναφέρεται ὅτι «ὁ ἐκλαμπρότατος Πρίγκις καὶ φιλανθρωπότατος ἐπὶ τῆς θρησκείας λειτουργός, κύριος Ἀλέξανδρος Νικολαΐδης ὁ Γαλιτζίνας, συγκαλὼν μὲ τὸν γνωστὸν σας θεῖον ζῆλον ὅλους τοὺς φιλοχρήστους ῥώσσους εἰς ταύτην τὴν θεοφιλῇ συνδρομῇ, ἐπένευσε νὰ τιμῇ μετὰ τὴν αὐτὴν πρόσκλησιν καὶ ὅλους τοὺς ἐν ῥωσσίᾳ κατοικοῦντας μεγαλεμπόρους Ἑλληνας. Ταύτην δὲ τὴν πρόσκλησιν ἠξίωσε νὰ τὴν προβάλῃ, ῥητῶς πρὸς τὰ ὀνόματά σας καὶ δι' ἐμοῦ, ὅστις ἐκπληρῶ ἤδη προσταγὴν τοῦ μὲ πολλὴν μου χαρὰν καὶ μὲ ἐλπίδας χρηστάς».

Μὲ τὴν ἐγκύκλιον-ἐπιστολὴν αὐτὴν καλοῦνταν ὅλοι νὰ συνεισφέρουν, ἰδιαίτερα οἱ Ἑλληνες, οἱ ὁποῖοι εἶναι «ὄχι μόνον ὁμόπιστοι, ἀλλὰ καὶ συμπατριῶται καὶ συγγενεῖς μὲ ἐκείνους τοὺς πολυπαθεῖς ἀδελφούς των», καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχουν νὰ ἐπιτελέσουν «χρέος ἱερώτατον καὶ ἀπαραίτητον... πρὸς σωτηρίαν τῶν αἰχμαλώτων ὁμογενῶν». Καλοῦνταν ἀκόμη νὰ ἐνθυμηθοῦν τὰ βάσανα τῶν συμπατριωτῶν τους, οἱ ὁποῖοι «ἀπεσχισμένοι ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς των, ἀφηρησασμένοι ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, φορτωμένοι ἀλύτους καὶ κατασχύνην, γυμνοί, πεινῶντες, ἐλεεινοί, κινδυνεύουσι συρόμενοι μεταξὺ τῆς ρομφαίας τοῦ βιαίου θανάτου καὶ τοῦ φοβεροῦ τῆς ἐξωμόσεως κρημνοῦ».

Καλοῦσε, τέλος, ὁ Κ. Οἰκονόμος τοὺς ὁμογενεῖς νὰ ἀνταποκριθοῦν θετικά, λέγοντας: «ἀπόδοτε εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοὺς ἀπεσχισμένους ὁμογενεῖς μας, εἰς τὰ τέκνα τοὺς γονεῖς, εἰς τοὺς γεννήτορας τοὺς υἱοὺς καὶ τὰς θυγατέρας, εἰς ὁλοκλήρους ἀθλίας οἰκογενεῖας τὴν ὕπαρξίν των, καὶ εἰς τὸν ἑαυτὸν σας τὴν χαρὰν καὶ τὸν ἀμάραντον στέφανον, ὅτι ἐγίνατε Σωτῆρες τῶν αἰχμαλώτων ὁμογενῶν σας».

Τὸ ὅτι ὁ Κ. Οἰκονόμος ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ πρόσωπα τῆς ὅλης δράσεως τῶν φιλανθρωπικῶν Ἑταιρειῶν καὶ γενικώτερα τῶν ὁμογενῶν διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ σχετικὴ ἀλληλογραφία του, ὅπου ἐμφανίζεται νὰ συμμετέχῃ στὰ ἀνακύπτοντα προβλήματα μεταξὺ τῶν προσφύγων τῆς Ὁδησοῦ.

8. Σοφοκλῆς Κ. Οἰκονόμος, *Βίος Γρηγορίου Μητροπολίτου Εἰρηνοπόλεως καὶ Βατοπεδίου*, Ἀθήνησι ΑΩΞ' (1860), σ. 32 σημ.

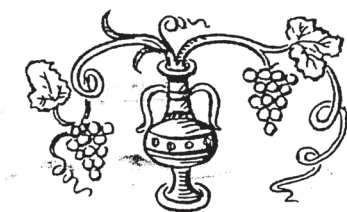
9. Ἀρχεῖον, Φ. ΙΙΙ, 182/15-12-1822. Πρβλ. Φ. ΙΙΙ, 194/15-12-1822.

Ειδικώτερα ὁ πρίγκιπας Galitzin ζήτησε ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Κισνοβίου καὶ Χατηνείου Δημήτριο¹⁰, στοιχεῖα περὶ τοῦ κλήρου τοῦ διασωθέντος στὴν Ὁδησσό.

Αὐτός, ἐπειδὴ δὲν μπορούσε ν' ἀνταποκριθῇ ἀπὸ τὴν ἐπαρχία του στὸ αἶτημα αὐτοῦ τοῦ Πρίγκιπος, παρεκάλεσε τὸν Διοικητὴ, Πολιτάρχη Ὁδησσοῦ, κόμητα Langeron¹¹ νὰ ἀποστείλῃ τὰ σχετικὰ στοιχεῖα. Προκειμένου ὁ τελευταῖος νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ αἶτημα αὐτό, με ἐπιστολῇ¹² του πρὸς τὸν Κ. Οἰκονόμο «ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε παρὰ πάντα ἄλλον ὅλους ἐκείνους τοὺς ἱερωμένους Γραικοὺς, οἵτινες ἀπὸ τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος διεσώθησαν εἰς Ὁδησσόν» παρεκάλεσε «ταπεινότατα αὐτὸν νὰ δεχθῇ αὐτὸ τὸ βάρος, συνάπτων τὴν εἰρημένην πληροφορίαν τοῦ ζητήματος τοῦ Ἐπισκόπου Δημητρίου καὶ νὰ ἀποστείλῃ τὴν ἀπάντησιν τὸ ταχύτερον δυνατόν».

Μὲ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ζητοῦσε νὰ πληροφορηθῇ «πόσοι κατ' ὄνομα εὐρίσκονται (στὴν Ὁδησσό) Γραικοί, Ἀρχιερεῖς, Ἀρχιμανδρίται, Ἱερομόναχοι, Ἱεροδιάκονοι, Μοναχοὶ καὶ κοσμικοὶ Ἱερεῖς· ὁποίας ἡλικίας· καὶ ἂν μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσι τοιοῦτοι, οἵτινες δὲν ἔχουσι ἀνάγκην βοηθείας, καθὼς ὁμοίως καὶ τοιοῦτοι οἱ ὅποιοι ἡμποροῦν προσωρινῶς, ἕως νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πατρίδα των, νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὰ πνευματικὰ καὶ κοσμικὰ διδασκαλεῖα, καὶ ἂν δὲν δύνανται νὰ παραδίδωσι μαθήματα, τοῦλάχιστον νὰ ἐνασχολοῦνται μετὰ τῶν μαθητῶν συνδιαλεγομένων τὴν Γραικικὴν διάλεκτον»¹³.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κ. Οἰκονόμου τὸν ἀναδεικνύει βαθύτατο γνώστη τῆς καταστάσεως στὴν Ὁδησσό, συγχρόνως δὲ καταφαίνεται καὶ ἡ μεγάλη του συμβολὴ στὴν ἐπίλυσιν προβλημάτων τῶν προσφύγων Ἑλλήνων στὴν πόλιν αὐτή. Τοῦτο ἐπισημαίνει καὶ ὁ Τισχεδόρφος (Tischendorf) σημειώνοντας σὲ ἐπιστολὴν του ὅτι ὁ Κ. Οἰκονόμος «ἐν γένει καθ' ἅπασαν τὴν ἐν Ὁδησσῷ διαμονὴν του ἦν ὁ μόνος, παρ' ᾧ οἱ αὐτόθι καταφυγόντες πολυάριθμοι Ἕλληνες εὗρισκαν παραμυθίαν καὶ συμβουλὰς. Ἡ φωνὴ αὐτοῦ ἔφθανε μέχρι Πετροπόλεως, καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος τὸν ἀνέδειξε, προσκαλέσας αὐτόν, μέλος τῆς Ἀκαδημίας, καὶ ἐκόσμησε διὰ τοῦ παρασήμου τῆς Ἀγίας Ἄννης»¹⁴.

10. Σοφ. Οἰκονόμος, *Βίος...*, ὅπ.π., σ. 36 καὶ 51-52.

11. Κ. Οἰκονόμος, *Υπόμνημα ἱστορικὸν εἰς τὰς ἀνδραγαθίας τοῦ κόμητος Λανζερών*, Σωζ. Φιλ., σσ. 370-377.

12. Ἀρχεῖον, Φ. III, 186/15-12-1822.

13. Ὅπ.π.

14. *Αἰών* 1516/22-4-1857.

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΛΕΞ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΦΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΣ

Γενικός Γραμματέας του Λουριδείου Ίδρύματος

Ο Γεώργιος Άλεξ. Μαυροκορδάτος¹ γεννήθηκε τὸ 1802 καὶ ἀπέθανε τὸ 1858. Πατέρα εἶχε τὸν πρίγκιπα Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, τὸν μεγάλο χετμάνο τῆς Μολδαβίας, «ἀπόγονον ἡγεμονευούσης οἰκογενείας» (ἐξάδελφον τοῦ ἀγωνιστοῦ τῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀλεξάνδρου) μητέρα δέ τὴν Σμαράγδα θυγατέρα ἡγεμόνος «ἐκ τῆς περικλεοῦς οἰκογενείας τῶν Μουρουζῶν, τὸ γένος ἔλκοντος»². Σύζυγός του ἦταν ἡ Μαρία μὲ τὴν ὁποία ἀπέκτησε δύο ἀγόρια, τὸν Γεώργιον καὶ τὸν Δημήτριον³, ἀμφότεροι καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καὶ τέσσερες θυγατέρες.

Κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς ζωῆς του, τὴν παιδικὴ καὶ ἐφηβικὴ ἡλικία του, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἐκμάθησι τῶν ἐγκυκλίων γραμμάτων, ὅσα διδάσκοντο τότε στὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως «οἱ τυγχάνοντες εὐγενοῦς καταγωγῆς».

Οἱ γεννητορές του, ἔχοντες ὡς δεδομένο τὸν πρὸς τὴν παιδεία ζῆλο τοῦ υἱοῦ τους, ἐμερίμνησαν γιὰ τὴν ἀνατροφή αὐτοῦ καὶ μόρφωσι «οὔτε μόχθων, οὔτε δαπάνης φειδόμενοι». Ἡ κυριωτέρα ὁμως διαπαιδαγώγησις, ἀπὸ τοὺς ἐναρέτους γονεῖς του ἦταν «ἡ κατ' οἶκον, ἐν προσευχαῖς καὶ ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ».

Κατὰ τὴ δεύτερη περίοδο τῆς ζωῆς του, ὁ νεαρὸς Γεώργιος βρέθηκε στὴ δίνη τῶν περιστατικῶν ἐκείνων, πού οἱ εἰρηνικὲς ἄλλοτε σχέσεις μετὰ τῶν Τούρκων «ἔρριψαν μαῦρον πέπλον, τὸν ὁποῖον μόνον τοῦ ἱστοριογράφου χεῖρ ἀναπετάννυσι καὶ ὁρατὰ ποιεῖ τὰ ὑπ' αὐτὸν καλυπτόμενα».

«Ἄτυχεῖς», γράφει ὁ Γεώργιος Δοκός, «ὅσοι ἔτυχον ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις εἰς τοὺς ὄνυχας λυσσώδους ὄχλου καὶ φερομένου ὑπὸ ἀκατασχέτου ἐκδικήσεως πάθους, ὅπερ γεννᾶται

1. Περὶ αὐτοῦ βλέπε: Ἐφημ. «Αἰών», ἀρ. 1652/18-8-1858, ἀρ. 1653/21-8-1858 καὶ ἀρ. 1260/24-5-1852, Ἐφημ. «Μέριμνα» ἀρ. 72/24-8-1858 ἔτος Γ'. Κωνσταντίνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, *Τὰ Σωζόμενα Ἐκκλησιαστικά Συγγράμματα*, Αἰθήνησι (1866), τ. Γ', σ. 301 σημ. β'. Ἐμμ. Ἰ. Μοσχονᾶς, Γεώργιος Α. Μαυροκορδάτος, βιβλιογραφικὴ συμβολή, *Ὁ Ἐρανιστὴς* 3 (1965), σσ. 106-109. Δ. Α. Δημητριάδης, *Ἀπάνθισμα βιογραφικῶν τῶν ἀπὸ συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου ἐκλιπόντων τὸν βίον καθηγητῶν αὐτοῦ, 1837-1916*, Ἀθήνησι, 1916, σσ. 87-92. Νίκα Πολυχρονοπούλου-Κλαδᾶ, *Γεώργιος Ἀλέξ Μαυροκορδάτος (1839-1902), Ὁ σχολιαστής, ὁ ἱστοριογράφος, ὁ συλλέκτης*, Ἀθήνα 1996, σ. 51, σημ. 1 καὶ σσ. 69-70, σημ. 4. Ἀνδρέας Ἀντωνόπουλος - Χαρίκλεια Μπαλῆ, *Εὐεργέτες καὶ δωρητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 2003, τ. Α' (1837-1944), σ. 115. Κώστας Λάμπας, *Πανεπιστήμιο καὶ φοιτητὲς στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα*, Ἀθήνα 2004, σσ. 74, 78 κ.ἄ.

2. «Λόγος Ἐπιτάφιος εἰς Γεώργιον Μαυροκορδάτον, ἐκφωνηθεὶς τῇ 17 Αὐγούστου 1858, ἐν τῷ Κοιμητηρίῳ Ἀθηνῶν» ὑπὸ Γεωργίου Δοκοῦ, Γραμματέως τοῦ Πανεπιστημίου. «Αἰών», ἀρ. 1253/21-8-1858.

3. Δημήτριος Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος (1811-1839) ἀδελφὸς τοῦ Γεωργίου ἦταν καθηγητὴς τῆς Ἀνατομίας καὶ Φυσιολογίας καὶ ἰδρυτὴς τῆς Πρακτικῆς Σχολῆς ἱατρικῆς καὶ χειρουργικῆς.

ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν δεσποτῶν κατὰ τῶν δεδουλωμένων, ὅταν οὗτοι τολμῶσι στεναγμὸν πάθουσ, γόνον βασάνου ὅπωςδὴποτε νὰ ἐκφράσωσι... Ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἐκκαυθῇ τὸ ἄγριον αὐτοῦ πάθος ὑπὸ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ ὑπερβαίνει καὶ αὐτῶν τῶν ἀγρίων ζώων τὴν σκληρότητα...»⁴.

Σ' αὐτὴ τὴ δύνη τῶν γεγονότων ὁ πατέρας του διώχθηκε. Ἡ μητέρα του τὸν ἔκρυβε. Αὐτὸς δέ, προκειμένου νὰ σώσῃ τὴν οἰκογένειά του ἐμφανίσθηκε. Ἀμέσως συνελήφθη καὶ ὠδηγήθηκε στὶς φυλακὲς τῆς Ἀγκυρας τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Προύσσης τῆς Βιθυνίας.

Ὁ Γεώργιος στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς ἐννεατοῦς φυλακῆς βρῆκε τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀντοχὴ νὰ συνεχίσῃ τὶς πνευματικὲς του ἐνασχολήσεις, κυρίως μὲ Ἕλληνες συγγραφεῖς μαθαίνοντας συγχρόνως Λατινικὰ καὶ Γαλλικά.

Ἡ τρίτη περίοδος, ἡ μετὰ τὴν Ἐπανάστασι καὶ διαμόρφωσι τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, εἶναι ἐκείνη, ποὺ χαρακτηρίζει περισσότερον τὸν βίον τοῦ Γεωργίου καὶ εἰκονίζει τὶς ψυχικὲς του ἀρετές.

«Ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος ἅμα ἀπολυθεὶς τῶν φυλακῶν» γράφει ὁ Γ. Δοκός, «καὶ ἀναπνεύσας τὸν ἀέρα συγχρόνως μετὰ τῆς φήλης Ἑλλάδος, ἡσθάνθη ἐν ἑαυτῷ ἀναζωπυρούμενον τὸ τῆς παιδείας αἶσθημα καὶ πόθον διακαῇ πρὸς τελειοποίησιν τῶν γνώσεων αὐτοῦ καὶ ἐκμάθησιν ἐπιστήμης»⁵.

Μετέβη στὸ Παρίσι, ὅπου σπούδασε νομικά. Ἐπιστρέφοντας δίδασκε νομικὰ μαθήματα στὸ σπίτι του, ὅπου συγκέντρωνε «εὐμαθεῖς νέους, ἐκ τῶν δικαστικῶν μάλιστα ὑπαλλήλων καὶ ἐξήγει αὐτοῖς τὸν Γαλλικὸν νόμον»⁶.

Κατόπιν ἐξελέγη καθηγητὴς τοῦ Ὁθωνείου Πανεπιστημίου (1837-1858), ὅπου κατέλαβε «τὴν καθηγεσίαν τοῦ Γαλλικοῦ Πολιτικοῦ Κώδικος»⁷ ἤτοι τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου. Ἀνῆκε στὴν ἰσχυρὴ ομάδα τῶν πρώτων καθηγητῶν, ποὺ εἶχαν σπουδάσει στὴ Γαλλία, τῶν γαλλοτραφῶν, σὲ ἀντίθεσι μὲ τοὺς γερμανοτραφεῖς τοῦ 1835.

Ἐπίσης πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἦταν γόνος φαναριωτικῶν οἰκογενειῶν καὶ ὅτι ἀνῆκε στὸ λεγόμενο ρωσικὸ κόμμα⁸.

Εἴκοσι τρία χρόνια δίδαξε τὸν κλάδο αὐτὸν τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης «γενόμενος παράδειγμα τῆς φερεπονίας καὶ τῆς εὐσεβοῦς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος. Σαφήνεια ἰδεῶν, ἀκριβολογία καὶ γνώσις βαθεῖα τῆς ἐπιστήμης ἐκόσμουν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ καὶ παραγωγικὴν πλείστης ὠφελείας ἐποίουν αὐτὴν τοῖς διδασκομένοις».

Ἐξελέγη Κοσμήτωρ τῆς Σχολῆς, τὸ 1853-1856, καὶ Πρύτανις, τὸ 1849-1850.

Τόσον ὡς Πρύτανις ὅσον καὶ ὡς Ἀντιπρύτανις ἐμερίμνησε τὰ τῆς Διοικήσεως τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐξετέλεσε, κατὰ νόμον, τὰ καθήκοντά του.

Πλὴν τούτων ὅμως ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος ἦταν εὐσεβὴς καὶ ἀφοσιωμένος στὴν Πατρίδα. «Ὑπερέτιμα καὶ ἐτέρπετο εἰς τὰς ἀρχαίας τῆς Ἑλλάδος ἀναμνήσεις. Καὶ αἱ ἀρχαι-

4. Ἐπιτάφιος, ὅπ.π.

5. Ἐπιτάφιος, ὅπ.π.

6. Κώστας Λάππας, ὅπ.π., σ. 78.

7. Ἀνδρέας Ἀντωνόπουλος - Χαρίκλεια Μπαλῆ, *Εὐεργέτες*, ὅπ.π., σ. 115.

8. Πρβλ. Κώστας Λάππας, ὅπ.π., σσ. 74,σημ. 47, καὶ σ. 470.

ότητες και ἡ γλῶσσα τῶν προγόνων ἡμῶν ἔθελγον αὐτὸν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ συγγραφὰς διαφόρου ὕλης εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν κατέλειπεν, εἰς μνήμην τῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος αἰσθημάτων αὐτοῦ... Δυνάμενος νὰ ἀποκτήσῃ πᾶσαν ἐφήμερον τιμὴν καὶ εὐνοίαν πολιτικοῦ συστήματος, ὅπως προαχθῇ εἰς ἀξιώματα, καμπτόμενος τὴν συνείδησιν, ὡς πλεῖστοι τῶν ὁμηλικῶν καὶ συνεταίρων αὐτοῦ ἐν ἐπιστήμας ἔπραξαν, ἐξαγοραζόμενοι» «ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτῶν τοὺς καιροὺς», οὐδὲν διενόηθη ἢ ἔπραξεν, ἀλλ' ἔμεινεν ἀκλόνητος⁹.

Ὑπηρετήσε μὲ σθένος, ὅπου ἐκλήθη, «ὑποστάς ἔτι τὸ δεινότερον τῶν μαρτύρων τῶν πιστῶς ἐργαζομένων, τὸν ἐμπαιγμὸν τῶν εὐφυῶν, ἥτοι τῆς τάξεως ἐκείνης, ἥτις ἀπὸ Ἰησοῦ μέχρις ἡμῶν ἐμπτύει πάντα δίκαιον καὶ πάντα τίμιον».

Πρέπει ἀκόμη νὰ ἐπισημανθῇ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος ἐγένετο στρατιώτης πιστὸς τῆς Ἐκκλησίας, περιβληθεὶς τὸν θώρακα τοῦ ἀνδρείου καὶ παλαίσας κατὰ μυρίου καὶ μυρίων ἀντιπάλων, σὲ ἐποχὴ πού πολλοὶ ἐσύροντο στὰ κράσπεδα τῆς ἰσχύος τῆς ἡμέρας πραγματευόμενοι καὶ συζητοῦντες πρὸς αὐτή¹⁰.

«Ἡδιστον αὐτῷ ἐνασχόλημα» γράφει ὁ Γ. Δοκός, «πάντες γινώσκουσι τοῦτο, ἦτο τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα, ἔνεκα τοῦ ὁποίου πάσης διασκεδάσεως, πάσης ὑλικῆς τέρψεως πόρρω ἀπέχων, ἔγκλειστος ἐν τῷ μελετηρίῳ αὐτοῦ κατεγίνετο εἰς συγγραφὰς καὶ εἰς μελέτας τῶν συγγραμμάτων τῶν θεοφόρων Πατέρων. Ἀκραιβνὴ πατριωτισμὸν πνέων, κατὰ νοῦν εἶχε πάντοτε τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν παγίωσιν τῆς ἐν πνεύματι Κυρίου ἀγάπης τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς ἀνατολῆς, ἄνευ τῆς ὁποίας οὔτε φρόνημα ἐθνικόν, οὔτε δύναμις, οὔτε μεγαλεῖον τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς δύναται νὰ ὑπάρξῃ»¹¹.

Τηροῦσε τοὺς κανόνες τῆς ἠθικῆς σ' ὅλη του τὴν ζωὴ τόσο στὴν προσωπικὴ του ὅσον καὶ στὴν πανεπιστημιακὴ συναναστροφή.

Ἐνδεικτικὸν τοῦ δευτέρου εἶναι ἡ παρατήρησις του κατὰ τὴν διαδικασίαν ἐπιλογῆς ὑποτρόφων φοιτητῶν πού δὲν ἐτηροῦντο τὰ προσόντα τους. «οὐχ ὁ διαγωνιζόμενος», ἔλεγε, «ἀλλ' ἡ βούλησις τῶν περὶ τὸν Ὑπουργόν, καὶ συστάσεις καὶ προστασίας τὴν τε εὐφυΐαν καὶ τὴν ἔνδειαν τοῦ τὴν ὑποτροφίαν θηρεύοντος ὀρίζουσι»¹².

Μάλιστα στὸν εἰσιτήριο λόγο του, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1848 «στηλίτευε τὸ ἀνατρεπτικὸν πνεῦμα τῶν ἐπαναστατικῶν κινήσεων»¹³.

Ἐτσι κρινόμενος ὁ Μαυροκορδάτος μπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ «ὡς ὑπόδειγμα τοῖς πλείστοις ἐξ ἡμῶν».

Ἐντονὴ ἦταν ἡ δημοσιογραφικὴ του παρουσία κατὰ τῆς ὁρμῆς τῶν ἐπιβούλων τῆς Ὁρθοδοξίας, τόσο σὲ θέματα γενικώτερα τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον καὶ σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τὴν ἔκδοσιν τοῦ Τόμου, περὶ δηλαδὴ τῆς αὐτοκεφαλίας τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας¹⁴.

9. «Αἰών», ἀρ. 1653/21-8-1858.

10. Ὅπ.π.

11. Ἐπιτάφιος, ὅπ.π.

12. Κώστας Λάππας, ὅπ.π., σ. 238.

13. «Αἰών», ἀρ. 913/30-10-1848.

14. Ὁ Γεώργιος Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος συνέγραφε: *Ἐγχειρίδιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς Νομοθεσίας*, Ἀθῆναι 1838' Ἐκ τῶν τοῦ Σαβινγνὸς *Συναποτικῶν Ἐράνισμα, Περὶ Δικαίου, Ἀθῆναι 1842' Διατριβὴ περὶ γάμου, διαζυγίου καὶ*

Πλὴν τούτων σημαντικὴ ἦταν καὶ ἡ συμμετοχὴ του στὰ κληροδοτήματα ὑπὲρ τοῦ Ὁθωμανίου Πανεπιστημίου. Ἄφησε 600 καισαροβασιλικά φλωριά τὸ 1858, γιὰ νὰ συντηρηθῇ ἓνας φοιτητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Τὸ ποσὸν τῆς ὑποτροφίας ἦταν 40 δρχ. τὸ μῆνα¹⁵.

Μετὰ τὴν ἀξιοζήλευτη ὁμως αὐτὴ πορεία τῆς ζωῆς του ἦλθε καὶ τὸ ἀναπόφευκτον τέλος τῆς ἐφημερίου ζωῆς του.

«Τὴν ἐσπέραν τοῦ τελευταίου Σαββάτου», ἔγραφε ὁ Αἰὼν (16-8-1858) «ἀπεβίωσεν ἐν τῇ πόλει ἡμῶν [Ἀθῆναι] ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος μετὰ ἀσθένειαν πολυώδυνον μαλακύνσεως τοῦ νωτιαίου μυελοῦ (...). Ἡ κηδεία αὐτοῦ ἐγένετο τῇ Κυριακῇ (17-8-1858) δι' ὅλης τῆς χριστιανικῆς ἀπλότητος, ἄνευ ματαίων θεατρικῶν ἐπιδείξεων... Ρητὴ ἐντολὴ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ θνήσκοντος ἐπὶ τῆς κλίνης τῆς ἀγωνίας κατὰ τὰς ἐσχάτας στιγμὰς τοῦ βίου αὐτοῦ, ἀπαγόρευε τοῖς συγγενέσιν καὶ οἰκείοις τὴν ἄσκοπον πομπὴν τῶν μουσικῶν ὀργάνων καὶ τῆς ἱερατικῆς ποικιλίας»¹⁶.

Τὸν Ἐπιτάφιον Λόγον ἐξεφώνησε στὶς 17 Αὐγούστου τοῦ 1858 στὸ Κοιμητήριον Ἀθηνῶν, ὁ Γραμματεὺς τοῦ Πανεπιστημίου Γεώργιος Δοκός.

Τὸ ἐπιστολιμαῖον ἄρθρον τοῦ Γ. Α. Μαυροκορδάτου περὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀφορισμοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς:

Κύριε Συντάκτα τοῦ Αἰῶνος*.

Πολὺν οἱ περὶ τὸν Φαρμακίδην λόγου ποιοῦνται τοῦ τε κατὰ τὸ ἔτος 1821 Πατριαρχικοῦ Ἀφορισμοῦ καὶ τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τοῦ Αἰοιδίμου Κυβερνήτου ἀποστολῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Πατριάρχου.

Πρὸς ἀκριβῆ ἐκτίμησιν τοῦ ἀφορισμοῦ, ὅστις ἐξεδόθη ἐπὶ Πατριάρχου Εὐγενίου, ἃς ἀναδράμωμεν μικρόν, καὶ ἃς ἐκθέσωμεν ἐν ὀλίγοις τὰ ἀφορῶντα τὸν ἐκδοθέντα ἐπὶ τῆς Πατριαρχείας Γρηγορίου τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς ἐπαναστάσεως· οὕτω σαφεῖς τὰ πάντα καθίστανται.

Κατὰ τὸ ἔτος 1821 συνελήφθη εἰς Βιδινήν ἀπόστολὸς τις τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας, ὀνόματι Ἀριστείδης, ἐκ δὲ τῶν ἐπ' αὐτοῦ εὑρεθέντων γραμμάτων καὶ λοιπῶν ἐγγράφων ἡ Ὁθωμανικὴ Κυβέρνησις ὄχι μόνον τῆς καθ' ὅλην τὴν Τουρκίαν ἐνεργουμένης ἐπαναστάσεως ἔσχε γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἐπισήμων ἱερωμένων τε καὶ λαϊκῶν τὴν εἰς τὸ μελετώμενον κίνημα ἐνοχλὴν ἐπληροφορήθη.

Τότε ὁ Σουλτὰν Μαχμούτης ὀργισθεὶς καὶ πνέων ἐκδίκησιν κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὡς

περὶ ληξιαρχικῶν βιβλίων, Ἀθῆναι, 1846· *Περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1852· *Ἐπιστολιμαία διατριβὴ πρὸς Φαρμακίδην*, Ἀθῆναι 1853· *Αἱ δύο ἐπιστολαί*, Ἀθῆναι 1853· *Περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1853· *Διαφώτισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων*, Ἀθῆναι 1854· *Περὶ τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου*, Ἀθῆναι 1857.

15. Κώστας Λάππας, *ὅπ.π.*, σ. 242.

16. Ἐπιτάφιος, *ὅπ.π.*

* *Αἰὼν*, 1260/24-5-1852. Στὸ ἄρθρο αὐτὸ ὁ Γ. Μαυροκορδάτος ἀναφέρεται στὰ γεγονότα ποὺ προκάλεσαν τὸν Ἀφορισμὸ τοῦ Πατριαρχείου, στὶς ἀλλεπάλληλες συσκέψεις μὲ ἡγεμόνες καὶ ἀρχιερεῖς καθὼς καὶ μὲ Τούρκους ἀξιωματούχους, στὶς προσευχὲς του καὶ τελικὰ στὴν ἐκδοσὶ τοῦ πατριαρχικοῦ Ἀφορισμοῦ. Πρόκειται περὶ μιᾶς ἱστορικῆς, λογικῆς καὶ Ἑλληνικῆς ἀπαντήσεως στὰ σχετικὰ δημοσιεύματα τῆς Ἐφημ. «Σφαῖρα» καὶ στοὺς τιμητὲς τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀφορισμοῦ. Πρβλ. Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ὁ Πατριαρχικὸς ἀφορισμὸς κατὰ Ὑψηλάντη καὶ τὸ πραγματικὸ αὐτοῦ νόημα», τ. ΙΔ' (1998-2000), σσ. 3-32.

τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ τὸ Ὀθωμανικὸν ἐπιβουλευθέντων ἔθνος, ἐζήτησε κατὰ τὰ εἰθισμένα Φιτῶν παρὰ τοῦ Σεῖχ-ουλ-Ἰσλάμη Χατζή Χαλήλ Ἐφέντη, ὅπως τῇ ἐγαρίσει αὐτοῦ ἐννόμως σφαγῶσιν ἡβηδὸν καὶ αἱμαλωτισθῶσιν ἅπαντες οἱ ἐν τῇ Τουρκικῇ Ἐπικρατείᾳ Ὀρθόδοξοι, καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Μουσουλμανισμὸς παγιωθῇ καὶ ἀδιάσειστος καταστῇ τοῦ λοιποῦ.

Ταῦτα πάντα ὁ αἰοίδιμος ἐκεῖνος Πατριάρχης Γρηγόριος μαθὼν διατεράχθη καὶ ἔδραμεν πρὸς τὸν Σεῖχ-ουλ-Ἰσλάμην, συμπαραλαβὼν καὶ τὸν τότε Μακαριώτατον Ἱεροσολύμων Πολύκαρπον καὶ τὸν Ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Σκαρλάτον Καλλιμάχην, καὶ τοὺς δύο ἀδελφοὺς Μουρούζας, Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν Διερμηνέα τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας καὶ Νικόλαον τὸν Διερμηνέα τοῦ Στόλου· καὶ μετὰ πολλῆς τῆς παρρησίας ὁ ζωηρὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ τὰς κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνθήκας ἀνέπτυξε καὶ ὡς Ἐθνάρχης μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐμβριθείας καὶ σεμνοπρεπείας καὶ ἀξιοπρεπείας τὴν εἰς τὸ Γένος προστριβομένην κατηγορίαν ἀπέκρουσε. Τὰ δὲ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα ἐπαναλάμβανον καὶ ἐμβριθῶς ἀνέπτυσσον ἀμοιβαδὸν ὅ,τε Μακαριώτατος καὶ οἱ τρεῖς Πρόκριτοι τοῦ Γένους ἡμῶν, ὥστε δι' ἐπιχειρημάτων, δεήσεων καὶ δακρύων εἰς οἶκτον τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλοδίκαιον καὶ φιλόανθρωπον ἔφερον Σεῖχ-ούλ-Ἰσλάμην, ὅστις παραμυθούμενος αὐτοὺς μεταξὺ τῶν ἐκθέσεων καὶ τῶν παρακλήσεων, τοῖς εἶπεν ἐπὶ τέλους· «Μὴ ἀμφιβάλλητε εἰς τὴν φιλανθρωπίαν μου καὶ εἰς τὸ φιλοδίκαιον τοῦ ἡθους μου· φέρετέ μοι μόνον ἐπίσημον ἀπόδειξιν, ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη δὲν ἔχει χαρακτῆρα, ὡς ἀξιούσι· παραστήσατέ μοι, ὅτι σεῖς δὲν εἶχατε γνῶσιν τοῦ πράγματος· καταστήσατέ μοι ἐναργές, ὅτι τὸ Γένός σας ὁλόκληρον δὲν ἐνέχεται εἰς τὸ πᾶγμα, καὶ τὸ λοιπὸν εἶναι ἔργον μου· οὔτε ἡ ὑψηλὴ θέσις, ἣν κατέχω, οὔτε ὁ κίνδυνος αὐτῆς τῆς ζωῆς μου θέλει μὲ ἀποτρέψει τοῦ νὰ ὑπερασπισθῶ ὅλαις δυνάμεσι ὁλόκληρον ἔθνος, ἐπαπειλούμενον νὰ ὑποστῇ παντελεῇ ὀλεθρον».

Ὁ Παναγιώτατος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀπῆλθεν ὑπισχνούμενος νὰ φέρῃ τὰς ἀποδείξεις. Ἐπιστρέφοντες δὲ διευθύνθησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἡγεμόνος Σκαρλάτου Καλλιμάχη. Ἐκεῖ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἀποσύρεται εἰς δωμάτιον μετὰ τοῦ Μακαριωτάτου Ἱεροσολύμων, καὶ μετ' ὀλίγον προσκαλεῖ τὸν Ἡγεμόνα καὶ τοὺς δύο Μουρούζας, καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς αὐτοὺς τοῖς λέγει·

«Τέκνα μου, σκεφθέντες μετὰ τοῦ Μακαριωτάτου ἀδελφοῦ ἡμῶν, ἐκρίναμεν ἄφευκτον νὰ σὰς προτρέψωμεν καὶ νὰ σὰς συμβουλεύσωμεν νὰ ἀναχωρήσητε ἐντεῦθεν. Σεῖς εἴσθε, τέκνα περιπόθητα, οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τοῦ Γένους μας· σεῖς εἴσθε ἀναγκαῖοι κατὰ τούτην τὴν περιστοιχοῦσαν ἡμᾶς δεινὴν περίστασιν. Καὶ ἡμεῖς μὲν μένομεν ἐδῶ εἰς τὴν θέσιν ἣν ἄνωθεν ἐλάβομεν· σεῖς δὲ παραμερίσατε πρὸς Θεοῦ καὶ τρέξατε, ὅπου ἡ χρεία τὸ καλέσει». Ἄλλ' οὗτοι ἐπέμενον λέγοντες· «Σεβάσμιοι Ἱεράρχαι, καὶ εἰς θάνατον ἐσμὲν ἔτοιμοι μεθ' ὑμῶν ὑπὲρ τοῦ Γένους ἡμῶν».

Τότε μετὰ δακρύων περιπτυσσόμενοι καὶ κατασπαζόμενοι αὐτοὺς οἱ δύο Πατριάρχαι, ἐπανελάμβανον τὰς ἀξιώσεις των, ἀλλ' οὐδὲν ἤνυσαν. Ἐπέτρωτο καὶ οὗτοι νὰ συναποθάνωσι! ἐπέτρωτο νὰ μαυροφορέσωσιν αἱ πολυάριθμοι οἰκογένειαι των..!

Τεταραγμένος καὶ περὶλυπτος ἐπιστρέφει εἰς τὰ Πατριαρχεῖα ὁ αἰοίδιμος Γρηγόριος· σκέπτεται κατὰ μόνας, πῶς νὰ φέρῃ εἰς τὸν Σεῖχ-Οὐλ-Ἰσλάμην, ὡς τῷ ὑπεσχέθη, τὴν ἀπόδειξιν τῆς μὴ ἐνοχῆς ὁλοκλήρου τοῦ Γένους καὶ νὰ σώσῃ αὐτὸ οὕτω τοῦ ἐπικειμένου μεγάλου

κλύδωνος. Προσεύχεται γονυκλιτῶς ἐντὸς τοῦ δωματίου του καὶ μετὰ δακρύων ἐπικαλεῖται τὴν θεῖαν ἀντίληψιν, κράζων ἐκ βαθέων·

«Θεέ πατέρων καὶ Κύριε τοῦ ἐλέους, δός μοι τὴν τῶν σῶν θρόνων πάρεδρον σοφίαν! Φώτισόν με! Συνέτισόν με».

Καλεῖ τότε τοὺς ἐπιστηθίους φίλους του Διονύσιον τὸν Ἐφέσου, Ἀθανάσιον τὸν Νικομηδείας, Γρηγόριον τὸν Δέρκων, Δωρόθεον τὸν Ἀδριανουπόλεως· εἰς αὐτοὺς ἐκτίθησι τὰ τρέχοντα καὶ τὸν μέγαν κίνδυνον τοῦ Γένους· εἰς αὐτοὺς κοινοποιεῖ ἐμπιστευτικῶς τὸ σχέδιον, ὅπερ συνέλαβε περὶ ἀφοριστικοῦ, λέγων, «Τοῦτο, γινόμενον τυπικῶς μόνον, μὴ ὑπαρχούσης ἐνδομύχου καὶ εἰλικρινοῦς ἐν ἡμῖν ἐπὶ τούτῳ θελήσεως, εἰς μὲν τὴν ἐθνοσωτήριον ιδέαν, ἣν ἡσπάσθημεν, οὐδεμίαν φέρει βλάβην· μὴ γενομένης δέ, ὡς ἡλπίζετο, γενικῶς καὶ ἀπανταχοῦ ταυτοχρόνου τῆς Ἐπαναστάσεως, τοῦ ἐπικειμένου αὐτοῖς κινδύνου πολλοὺς ἀόπλους καὶ ἀπαρασκευάστους λαοὺς σώσει ὁ ἀπλοῦς οὗτος τύπος». Ταῦτα οἱ τέσσαρες Ἀρχιερεῖς εὐρόντες εὐλόγα, συνήνεσαν.

Ἀμέσως ὁ αἰδίδιμος ἐκεῖνος συγκαλεῖ εἰς συνεδρίασιν τοὺς ἐνδημοῦντας Ἀρχιερεῖς καὶ προτείνει αὐτοῖς τὸν ἀφορισμόν. Ἐν δὲ ἄκρα σιωπῇ ὑπογράφουσιν ἅπαντες.

Τότε ὁ Γρηγόριος ὀπλισμένος μὲ τὴν ἀπόδειξιν ταύτην, ὅτι μακρὰν τοῦ νὰ ἦναι συνένοχοι αὐτὸς καὶ ἡ περὶ αὐτὸν Σύνοδος καὶ ὁλόκληρον τὸ Γένος, ἐξ ἐναντίας ἀφοπλίζει καὶ τοὺς ἀντάρτας, παρουσιάζεται εἰς τὸν Σεῖχ-ουλ-Ἰσλάμην, Οὗτος πείθεται πληρέστατα, καὶ κατὰ συνέπειαν ἀρνεῖται εἰς τὸν Σουλτάνον τὸν Φετφάν, ἀπαντήσας κατηγορικῶς εἰς τὴν γενομένην αὐτῷ αἴτησιν, ὅτι «Ἐξ ὅσων συνῆξεν ἀποδείξεων, δὲν ἐξάγεται παντάπασιν ἡ ἐνοχὴ ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους καὶ τῶν προκρίτων αὐτοῦ· ὅτι, τούτων οὕτως ἔχοντων, εἶναι ἐσφαλμένη ἡ τρέχουσα ιδέα τῆς γενικῆς συνωμοσίας τῶν Ῥωμαίων κατὰ τῶν Μουσουλμάνων· ὅτι, ἀποδειχθείσης τῆς ἐνοχῆς ὀλίγων ἢ πολλῶν, οὗτοι μόνον κατὰ νόμον ἀτομικῶς εἰσὶ τιμωρητέοι, πάντων τῶν λοιπῶν ἀθῶων θεωρουμένων, μέχρις ἐναντίας ἐναργεστάτης ἀποδείξεως».

Ἐκ τούτων ἀπάντων, συνεκινήθη καὶ ἡγανάκτησεν ἐπὶ τοσοῦτῳ ὁ Σουλτάνος, ὥστε διὰ Διατάγματος ἐκπτωτον ἀμέσως ἐκήρυξε τὸν Σεῖχ-ουλ-Ἰσλάμην, καὶ ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς Νικομήδειαν, διατάξας τοὺς συνοδεύοντας αὐτὸν εἰς Νικομήδειαν, διατάξας τοὺς συνοδεύοντας αὐτὸν νὰ ἔμβωσιν οὗτοι εἰς λέμβον ἐν τῷ διάπλῳ, καὶ νὰ κατεβυθίσωσι μετ' αὐτοῦ τὸ ἐκεῖσε μετακομίζον αὐτὸν πλοιάριον, ὅπερ καὶ ἐγένετο· καὶ ὁ ἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἀπέθανε. Ταυτοχρόνως δὲ ὁ Σουλτάνος διέταξε νὰ ἀποκεφαλισθῶσιν οἱ δύο Μουροῦζαι, νὰ κρεμασθῇ ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος (ὁ Πάππος τοῦ γράφοντος) νὰ ἐξορισθῇ καὶ μετὰ ταῦτα νὰ ἀπαγχονισθῇ ὁ Ἡγεμὼν Καλλιμάχης, νὰ κρεμασθῇ εἰς τὴν θύραν τῶν Πατριαρχείων ὁ Πατριάρχης, καὶ μετ' αὐτοῦ οἱ Συνοδικοί! Αἱ δὲ καταδίκαι ὅλων τούτων ἔφερον, ὅτι ἀπεδείχθη ἐξ ἐγγράφων συλληφθέντων ἢ εἰς τὴν συνωμοσίαν ἐνοχὴ αὐτῶν!

Ἦν ἡμέρα τοῦ Πάσχα, καὶ ὁ Παναγιώτατος ἐσυλλειτούργει μετὰ τῶν δώδεκα ἐγκρίτων Ἀρχιερέων. Ἐθαύμασα, παρευρεθείς, τὴν ἱερὰν ἐκείνην ὁμήγυριν. Ἐντὸς τοῦ Ἀγίου βήματος ἴστατο ἐπὶ τὴν ἀψίδα πρὸ τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου αὐτοῦ ὁ Παναγιώτατος Πατριάρχης, ἔχων ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοὺς δώδεκα Ἀρχιερεῖς καὶ πλῆθος ἱερέων καὶ ἱεροδιακόνων· καὶ ὑψῶν τὰς χαριτοβρύτους χεῖρας αὐτοῦ καὶ εὐλογῶν πάντας τοὺς ἐν τῇ Πατριαρχικῇ περιφερείᾳ αὐτοῦ Χριστιανοὺς, ἔψαλλε μετὰ δακρύων καὶ ἐν κατανύξει, «Κύριε σῶσον τοὺς εὐσεβεῖς καὶ ἐπάκουσον ἡμῶν». Καὶ λαβὼν εἰς χεῖρας τὰ δικηροτρίκηρα, προέβη πρὸ τῆς Ὡραίας Πύλης καὶ τρις ἐπανάλαβε μετὰ δακρύων καὶ κατανυκτικώτατα, «Κύριε! Κύριε! ἐτίβλεπον ἐξ οὐρανοῦ

καὶ ἴδε, καὶ ἐπίσκεψε τὴν ἄμπελον ταύτην καὶ κατάρτισε αὐτήν, ἣν ἐφύτευσεν ἡ δεξιὰ σου!». Ἦν δὲ ἡ ἄμπελος αὕτη ἡ ὅλη περιφέρεια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐμνημόνευσε πᾶσαν Ἐπισκοπὴν Ὁρθοδόξων, ἐποιήσατο μετὰ τῶν συλλειτουργῶν αὐτοῦ τὸν ἐν Χριστῷ ἀπασμὸν καὶ τῶν ἀχράντων καὶ ζωοποιῶν ἐκοινώνησε Μυστηρίων.

Ἐξερχομένους δὲ τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ δῆμιοι συλλαμβάνουσι καὶ ἀπαγχονίζουσι τὸν Παναγιώτατον καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν Ἀρχιερεῖς.

Τῇ δὲ τρίτῃ ἡμέρᾳ καθεῖλον ἀπὸ τοῦ ξύλου οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ σύροντες αὐτοὺς εἰς τὰς ἀγυῖας ἔκραζον Οὐά! Οὐά! καὶ ἔρριψαν τὰ ἱερὰ αὐτῶν σώματα εἰς τὴν θάλασσαν.

Ὁ διάδοχος τοῦ αἰοδίου Γρηγορίου Εὐγένιος ἐβάδισεν εἰς τὰ ἴχνη τοῦ προκατόχου του.

Ἔλθωμεν ἤδη καὶ εἰς τὸ δεύτερον συμβεβηκός.

Μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Πύλου καὶ τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχώρησιν τῶν Πρέσβων καὶ τὴν εἰσβολὴν τῶν Ῥώσων, πάλιν ἐξηγριώθησαν κατὰ τῶν Χριστιανῶν οἱ Τοῦρκοι, καὶ καθ' ὅλην τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν γενικὴν σφαγὴν ἐμελέτων. Τότε ὁ αἰοδὶμος Πατριάρχης Ἀγαθάγγελος, βλέπων τὸν ἐπαπειλούμενον μέγαν κίνδυνον, μηχανᾶται τὸ ἐξῆς. Παρουσιάζεται αὐτόκλητος εἰς τὸν Ρεῖξ Ἐφέντην καὶ λέγων πρὸς αὐτόν, ὅτι «Ἄν ἡ Ὑψηλὴ Πόρτα προσφερθῇ μετὰ γλυκύτητος καὶ φιланθρωπίας πρὸς τοὺς Χριστιανούς, καὶ διετάξῃ ἐντόνως τοὺς Τοπάρχας νὰ περιστείλωσιν ἀφεύκτως τοὺς ζημιοῦντας ἤδη ἀτιμωρητὶ καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν ζωὴν τῶν Χριστιανῶν, αὐτὸς ἀναδέχεται δι' ἀποστολῆς Ἐπιτροπῆς ἀποπειραν πρὸς καθυσχάσιν τῆς Ἑλλάδος».

Ἡ προτασίς αὐτοῦ ἐγένετο δεκτὴ μετὰ φιλοφροσύνης καὶ Φερμάνια ἀπεστάλησαν πανταχοῦ, καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἔμειναν ἡσυχοὶ καὶ ἀσφαλεῖς ἐν ὅλῳ τῷ διαστήματι ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Ῥώσων μέχρι τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως.

Οὕτως ἐμφρόνως τοῖς ἴχνεσι τοῦ προκατόχου του Γρηγορίου ἐπόμενος, ὁ αἰοδὶμος Ἀγαθάγγελος κατεσίγασε τὴν ὁρμὴν τῶν Τούρκων καὶ τοὺς Χριστιανούς ἔσωσεν ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου κινδύνου τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων· διότι καὶ τὸ ἐν Πετροπόλει Πρωτόκολλον τοῦ ἔτους 1826 εἶχε προηγηθῇ, καὶ ἡ ἐν Λονδίῳ Συνθήκη τοῦ 1827 εἶχεν ὑπογραφῇ, καὶ Καποδίστριας ἐκυβέρνηα τὴν Ἑλλάδα. Ταῦτα πάντα ἀποχρῶσα ἦσαν αὐτῷ ἐγγύησις, ὅτι σὺν Θεῷ ἀγίῳ ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴ θέλει ἐπιστρέψει ἄπρακτος, ὡς καὶ συνέβη.

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ὅτι ἡ ἐν γνώσει ψεύδονται ἢ ἀθωότατα ἀπατῶνται οἱ γράψατες περὶ τῶν δύο τούτων περιστατικῶν. Οὐδέτερον τούτων ἐγένετο κατ' αἴτησιν τοῦ Σουλτάνου. Ἀλλ' ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος Πατριάρχης Γρηγοριος, ἐπιδεξίως [...], οἰκοθεν καὶ αὐθορμήτως τὸ σύστημα τοῦτο ἐπενόησαν καὶ τὴν μεγάλην Ἑλλάδα ἔσωσαν.

Αἰοδίμε Ἱεράρχα! κατὰ μίμησιν τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ διὰ τοῦ ἰδίου Σου αἵματος τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ περιποιήθης, καὶ ὡς ἀπαρχαὶ τὴν γῆν ἔβαψαν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος πρῶτα τὰ αἵματα Σοῦ καὶ τῆς περὶ σὲ Ἱερᾶς Συνόδου!..

Μὴ στήσητε Ἱεράρχαι ἐφ' ἡμᾶς τὴν ὀργὴν ὑμῶν διὰ τὴν κακίαν καὶ πονηρίαν τῶν τὴν Ἀγίαν Ἐκκλησίαν ἡμῶν διαβαλλόντων! τὰς λαοσφώους καὶ ἐθνωφελεῖς ὑμῶν πράξεις ἀνοσίως διασyrόντων! τὴν διαίρεσιν τοῦ Γένους ἡμῶν ἀνθελληνικῶς προκαλούντων! Αἱ θεοπειθεῖς ὑμῶν εὐχαί, ἱεροὶ ἄνδρες, εἶψαν ἡμῖν ἀρρωγοὶ ἐπὶ πᾶσι!.

Γ.Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ

*Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς εὐλογεῖ τὰ ὄπλα τῶν ἐπαναστατῶν
(Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, Παρίσι)*

Τερός Ναός Αγίας Σοφίας. Τò μνημειακότερο κτίσμα τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης